

ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Примак В. Д.

ВСТУП

Пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 вже досить тривалий час визначає буття людства, в тому числі через привнесення в наше повсякденне життя цілого конгломерату несприятливих чинників, які повсякчас обмежують фактичні можливості особи для набуття і реалізації суб'єктивних цивільних прав. Ті самі обставини загострюють питання забезпечення ефективного захисту цивільних прав та інтересів.

Чимало зі звичних, випробуваних часом цивільно-правових засобів стають у пригоді й дають змогу адекватно реагувати на зміну соціальної ситуації. Наприклад, у договірних відносинах актуалізується значення правових норм щодо зміни або розірвання договору на підставі непередбачуваних ускладнень, а так само про правові наслідки непереборної сили¹. Проте потенціалу наявного правового інструментарію інколи не вистачає для реагування на нові виклики, зокрема коли йдеться про необхідність створення додаткових гарантій додержання інтересів вразливих категорій учасників цивільних відносин.

Тому законодавці різних держав, не покладаючись винятково на адаптаційні можливості традиційних механізмів правового захисту, вживають спеціальних заходів із пом'якшення негативного впливу пандемії на різні види суспільних відносин. Так, наприклад, відповідно до Закону України від 17.03.2020 р. № 530-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)», на період дії карантину або обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19), та протягом 30 днів із дня його відміни забороняється, зокрема: нарахування та стягнення неустойки (штрафів, пені) за несвоєчасне здійснення платежів за житлово-комунальні послуги; примусове виселення із житла та примусове стягнення житла (житлових будинків, частин житлових будинків, квартир, кімнат у квартирах, кімнат, житлових секцій чи блоків у гуртожитках, інших жилих приміщень), що належить на праві приватної власності громадянам України, під час примусового виконання рішень судів щодо стягнення заборгованості за житлово-

---

¹ Note of the UNIDROIT Secretariat on the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts and the COVID-19 Health Crisis. URL: <https://www.unidroit.org/covid-19/586-covid-19/2891-covid-19-secretariat-notes>.

комунальні послуги; примусове виселення громадян за несвоєчасну оплату житлово-комунальних послуг із жилих приміщень у будинках державного, громадського житлового фонду та житлового фонду соціального призначення. Водночас на території регіонів України (областей, м. Києва, м. Севастополя), на яких встановлений «червоний» рівень епідемічної небезпеки поширення коронавірусної хвороби (COVID-19), на період дії зазначеного рівня та протягом 30 днів із дня його скасування забороняється припинення/зупинення надання житлово-комунальних послуг громадянам України в разі їх неоплати або оплати не в повному обсязі.

Такі заходи через забезпечення майнових інтересів фізичних осіб у безперечно пріоритетній для кожної людини сфері її життєдіяльності постають також і як ефективні гарантії реалізації особистих немайнових інтересів, адже місце проживання є водночас і основним матеріальним базисом для організації приватної сфери індивіда.

Отже, пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 радикально змінила весь уклад життєдіяльності людства, незалежно від національної та іншої специфіки окремих суспільств і державно-правових утворень. Нині, як і в кожному випадку виникнення нового чинника об'єктивної дійсності, спроможного істотно впливати на інтереси учасників цивільних відносин, яскраво проявляється природний симбіоз регулятивної та охоронної функцій цивільного права. Саме він диктує необхідність внесення коректив до механізмів правового регулювання взаємопов'язаних регулятивних і охоронних відносин, на які вирішальною мірою впливає нововиникла обставина.

Особливо значимими вищезгадані симбіоз і взаємодія регулятивних та охоронних засад приватного права постають у сфері абсолютних цивільних відносин, особистих немайнових насамперед, включно з тими, змістом яких є право людини на охорону здоров'я. А серед способів цивільно-правового захисту цього права домінують такі заходи цивільно-правової відповідальності, що застосовуються до провайдерів медичних послуг як відшкодування завданої пацієнтам майнової та моральної шкоди².

Разом із тим як у теорії, так і в судовій практиці донині залишається невирішеним питання щодо співвідношення і взаємодії різних способів захисту цивільних прав, цивільно-правових санкцій і заходів цивільно-правової відповідальності, які можуть бути застосовані в разі порушення як абсолютних, так і відносних (зобов'язальних) цивільних відносин, тим паче в умовах пандемії коронавірусної хвороби COVID-19. Тому метою представленого дослідження є виявлення особливостей функціонування в нинішній ситуації та рівня адаптаційної спроможності до ефективного

---

² Див., наприклад: Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 04.03.2020 р. у справі № 641/3547/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88337631>.

застосування за надзвичайних обставин окремих способів захисту цивільних прав та інтересів учасників особистих немайнових та майнових відносин.

1. Позадовірня відповідальність як спосіб захисту абсолютних цивільних прав

Правопорядок у сфері цивільних відносин передбачає такий стан, за якого їх учасники мають реальні можливості безперешкодно здійснювати належні їм з оглядом на закон або згідно з договором цивільні права. Оскільки ж цивільні правовідносини становлять правовий зв'язок принаймні двох суб'єктів, один з яких є носієм певного суб'єктивного права, а на іншого покладено обов'язок, що кореспондує відповідному праву, то нормальний розвиток зазначених відносин вирішальною мірою залежить саме від належного виконання своїх обов'язків усіма їх учасниками. З огляду на таку взаємозалежність суб'єктивних прав і обов'язків цивільне законодавство визначає спеціальні правові засоби, що покликані забезпечувати належне виконання цивільних обов'язків, запобігати можливим порушенням цивільних прав та ефективно відновлювати їх у разі вчинення правопорушення.

Насамперед тут виникає необхідність розмежування підстав виникнення договірної та позадоговірної відповідальності за лікарські помилки та можливість звернення до законодавчих положень про спеціальні делікти, включно з передбаченим ст. 1209 ЦК України³. Крім того, в окремих випадках, зокрема у зв'язку з вакцинацією, певні різновиди медичного втручання можуть бути інтерпретовані як діяльність, що підпадає під ознаки джерела підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК України)⁴.

Відповідні норми глави 82 ЦК України забезпечують захист абсолютних цивільних прав потерпілої особи, виникнення яких не залежить від наявності договірних відносин. Такі права підлягають захисту від посягань із боку всіх і кожного, в тому числі сторони за договором, в якому бере участь потерпілий. Отже, в разі заподіяння внаслідок невдалого медичного втручання шкоди життю та здоров'ю пацієнта не може йтися про жодну конкуренцію договірної та позадоговірної позовів.

---

³ Герц А.А. Договірні зобов'язання у сфері надання медичних послуг : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2016. С. 371, 181. URL: http://idpnan.org.ua/files/gerts-a.a.-dogovimi-zobov_yazannya-u-sferi-nadannya-medichnih-poslug-_d_.pdf; URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3307/Buletsa_S_B_disertatsiya.pdf?sequence=14&isAllowed=y.

⁴ Булеца С.Б. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності: теоретичні та практичні проблеми : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2016. С. 16, 343–344.

У порівняльному плані так само цілком логічним виглядає припис ст. 711 ЦК України про те, що шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю у зв'язку з придбанням товару, який має недолік, відшкодовується відповідно до положень глави 82 ЦК України. Вочевидь зазначене поширюється й на відносини з купівлі-продажу товарів медичного призначення.

Майнова і моральна шкода, заподіяні під час або у зв'язку з наданням медичних послуг, відшкодовуються на відмінних одне від одного нормативних засадах. З метою компенсації майнових втрат потерпілого фізична або юридична особа, яка завдала шкоди каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я фізичній особі, зобов'язана відшкодувати потерпілому заробіток (дохід), втрачений ним внаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності, а також відшкодувати додаткові витрати, викликані необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо (ч. 1 ст. 1195 ЦК України). Натомість моральна шкода відшкодовується за правилами, визначеними ст. 23 і ст. 1267 ЦК України.

Загалом відмежування нововиниклих деліктних зобов'язань від договірних правовідносин, в яких перебувають суб'єкт відповідальності і потерпілий, може бути здійснене згідно з критерієм порушення цивільних прав та їх об'єкта (матеріального чи нематеріального блага). Відповідно, цивільне правопорушення, з якого виникло деліктне зобов'язання, або порушує майнове право потерпілого, яке не є елементом змісту відповідного договірного зобов'язання, або посягає на особисті немайнові права потерпілого.

Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 27.02.2019 р. у справі № 755/2545/15-ц⁵ може правити за приклад прагнення судової влади до розмежування договірної відповідальності за невиконання умов договору та позадоговірної (деліктної) відповідальності за спричинену шкоду здоров'ю на підставі вищезгаданого критерію: «У деліктних правовідносинах у сфері надання медичної допомоги протиправна поведінка спрямована на порушення суб'єктивного особистого немайнового права особи, яке має абсолютний характер, – права на медичну допомогу. У сфері надання медичної допомоги протиправними необхідно вважати дії медичного працівника, які не відповідають законодавству у сфері охорони здоров'я, зокрема стандартам у сфері охорони здоров'я та нормативним локальним актам».

Зміст деяких конкретних цивільних прав фізичної особи, за порушення котрих може наставати деліктна відповідальність закладу

---

⁵ Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 27.02.2019 р. у справі № 755/2545/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81020404>.

охорони здоров'я або приватно практикуючого лікаря як виконавців послуг, окреслено у ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів», зокрема, споживачі мають право на належну якість продукції та обслуговування, безпеку продукції, необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про неї, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця). Очевидно, щодо забезпечення зазначених прав за споживачем відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 4 Закону України від 12.05.1991 р. № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів» закріплено право на відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), відповідно до закону.

На жаль, вітчизняні суди з явною пересторогою ставляться до ст. 1209 ЦК України. Напевно, причина в тому, що, на відміну від загальних умов деліктної відповідальності (ст. 1166 ЦК України), вирішення питання про відповідальність продавця, виготовлювача, виконавця за ст. 1209 ЦК України не залежить від їх вини. Тобто обов'язок відшкодувати завдану іншій особі шкоду покладається на зобов'язану особу навіть тоді, коли її було завдано випадково, попри вжиття виконавцем було усіх залежних від нього заходів для відвернення можливих порушень цивільних прав та інтересів потерпілого. Але об'єктивною межею відповідальності означених у ст. 1209 ЦК суб'єктів є шкідливий вплив обставин непереборної сили – як обставини, що свідчить про відсутність юридично значимого причинного зв'язку між поведінкою продавця, виготовлювача, виконавця та завданою потерпілому шкодою.

У ч. 1 ст. 1209 ЦК України прямо зазначено два види цивільних правопорушень, особливості яких визначені конкретними способами порушення суб'єктивних цивільних прав потерпілої особи (або об'єктивними чинниками, що спричинили настання шкідливих наслідків): шкода, завдана особі внаслідок недоліків товару, роботи, послуги, та шкода, завдана внаслідок недостовірної або недостатньої інформації про них.

2. Взаємодія інститутів цивільно-правової відповідальності і страхування

Хоча в межах різних правових систем цивільно-правовий захист потерпілих у сфері медичного обслуговування надається передовсім за допомогою заходів або договірної, або (переважно) позадоговірної (деліктної) відповідальності⁶, цивільно-правова відповідальність професіонала нерідко замінюється виплатами за рахунок фондів

---

⁶ The development of medical liability / Ewoud Hondius (ed.). Cambridge : Cambridge University Press, 2014. P. 71, 113, 174.

соціального (публічного) або приватного страхування⁷. Причому зазначені складники правового регулювання – застосування заходів цивільно-правової відповідальності й механізмів страхування – можуть бути задіяні в найрізноманітніших варіантах їх поєднання, оскільки в кінцевому підсумку визначальним є лише додержання засади справедливості в процесі визначення розміру компенсаційного захисту уповноваженої особи. Справедливість втілюється в цьому розрізі через додержання пропорційності між завданими потерпілій особі втратами та обсягом компенсаційних виплат, одержаних від суб'єктів відповідальності та страховиків.

Іншими словами, йдеться про запобігання виходу за межі принципу повного відшкодування завданої шкоди і недопущення безпідставного збагачення пацієнта. Втім, у відносно рідкісних випадках окремі правові системи (зазвичай належні до англо-американської правової сім'ї) можуть визнавати також і можливість стягнення каральних збитків⁸. Зазвичай така можливість реалізується за умови встановлення грубої вини в діях медичного працівника. Зрештою, страхові виплати або виплати зі спеціально створених централізованих фондів можуть бути єдиним доступним компенсаційним засобом у випадках погіршення фізичного, психічного стану пацієнта або його смерті за умов бездоганної поведінки медичного персоналу (якщо тільки законодавець не запроваджує об'єктивну – незалежну від вини – відповідальність провайдерів медичних послуг).

Отже, з відносинами цивільно-правової відповідальності змістовно надзвичайно тісно пов'язані відносини страхування. Саме тут формується основне правове осереддя для впровадження посиленого – незалежного від вини зобов'язаної особи – компенсаційного захисту потерпілого⁹. З огляду на зазначене у світлі визначення майнових наслідків порушення прав пацієнтів великої ваги набувають альтернативні щодо судового захисту гарантії додержання інтересів водночас і потерпілих споживачів медичних послуг, і провайдерів останніх – медичних закладів та приватно практикуючих медичних працівників.

Відповідно, у першому випадку йдеться про забезпечення ризиків гіпотетичного заподіяння шкоди здоров'ю пацієнта через покладання на приватні або публічні (соціальне страхування) страхові фонди обов'язку провести в разі настання страхового випадку прямі виплати на користь потерпілого. Залежно від цільового призначення такі

---

⁷ Malpractice and professional liability of medical personnel / Silviu Pituru, Simona Vlădăreanu, Silviu Păun, Andrei Nanu. *Farmacia*. 2015. Vol. 63. № 2. P. 318–324.

⁸ Tort Law Desk Reference: A Fifty-State Compendium. 2020 Edition / Morton F. Daller, Nicholas G. Daller (eds). New York : Wolters Kluwer, 2019. P. 602.

⁹ Strict Liability Versus Negligence / Hans-Bernd Schäfer, Frank Müller-Langer. German Working Papers in Law and Economics. 2008. Paper 5. P. 1–33.

виплати будуть спрямовуватися або йому особисто (в частині нівелювання ознак зменшення працездатності та можливості одержання доходів), або безпосередньо іншим професіоналам, що надаватимуть «замісні» послуги, пов'язані з усуненням негативних наслідків раніше проведеного лікування.

Натомість у другому випадку можна говорити про класичний різновид страхування цивільно-правової відповідальності виконавця (надавача) медичних послуг, яка виникає на підставі спеціального делікту або порушення договірного зобов'язання. Причому виплата страхового відшкодування в такій ситуації не заперечує можливості пред'явлення одразу двох порівняно самостійних майнових вимог: а) щодо сплати компенсації в обсязі втрат, не покритих страховим відшкодуванням, адже за межами страхових відносин повсякчас перебуватиме можливість одержання в судовому порядку додаткового відшкодування, яке компенсуватиме втрати, не охоплені страховими виплатами; б) з приводу відшкодування моральної (немайнової) шкоди, завданої не болем і стражданнями, а власне фактом порушення особистого немайнового прав людини на її фізичну цілісність та недоторканність (посягання на людську гідність, особисту автономію і протиправне втручання у приватне життя людини).

Нарешті, не виключається взаємодія приватних і публічних складових обох вищезазначених й взаємопов'язаних одне з одним механізмів страхування. Тоді, зважаючи на обов'язковість соціального страхування або страхування професійної відповідальності, приватно правові елементи відіграватимуть роль свого роду субсидіарних гарантій захисту інтересів одночасно і пацієнтів, і провайдерів медичних послуг.

І тут на перший план виходять ще два «перехресні» питання – одне є спільним щодо деліктного і страхового права, тоді як інше – нібито суто страхове. У прицілі першого «перехрестя» перебувають загальні межі відшкодування, що сплачується на користь потерпілої особи – насамперед, звісно, при відшкодуванні моральної шкоди, оскільки принцип повного відшкодування негативних майнових наслідків залишається майже непорушним. Певні винятки можна відшукати хіба що у сферах медичного обслуговування, дотичних до надання послуг класу «люкс».

Водночас друге «перехрестя» має відношення до стабільності функціонування окресленого сегмента ринку страхових послуг та базису деліктного права – відповідальності за провину, а на додачу ще й до дії принципів добросовісності і справедливості. Практичне урахування всіх окреслених чинників втілюється в законодавчому визначенні підстав для суброгації (у площині страхування майнових інтересів пацієнта) або пред'явлення регресного позову (в царині страхування відповідальності провайдера медичних послуг). Причому фінансові чинники неминуче будуть дедалі активніше спонукати

страхові компанії до використання такого роду механізмів для відшкодування здійснених ними виплат¹⁰.

У зв'язку з цим неминуче доводиться повертатися до питання про заміщення відповідальності за вину або недбалість (в її англосаксонській інтерпретації як підстави виникнення деліктного зобов'язання) на так звану сувору відповідальність, за якої характеристика суб'єктивної сторони поведінки професіонала у сфері медицини або додержання ним критерію належної турботливості в розумінні відповідності дій медичного персоналу стандартам надання певного роду послуг втрачають свою виняткову значимість зазвичай неодмінних передумов виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди.

Річ у тім, що за таких обставин і суброгація, і регрес можуть бути обґрунтовані лише тими самими традиційними доводами щодо докору з приводу неналежного виконання професійного обов'язку за наявності об'єктивної можливості запобігти заподіянню шкоди. І тут справедливим видається повернення до витоків «медичної відповідальності», яка первісно пов'язувалася, як правило, винятково з грубою виною медичного персоналу. З цієї позиції в Чеській республіці цілком слушно можливість регресу з боку національного страховика (публічне страхування) пов'язується з виявленням факту умисного заподіяння шкоди пацієнту¹¹.

3. Посилений захист

Усупереч істотним відмінностям між належними до різних правових сімей національними правовими системами, спільність вкорінених у них ціннісних орієнтирів зумовлює виникнення дедалі виразніших тенденцій до подальшого зближення підходів та окремих моделей, що впроваджуються в царині відшкодування майнових і немайнових втрат, заподіяних споживачам медичних послуг. Натомість найістотніші відмінності, що продовжують існувати тут, зумовлюються переважно чинниками соціально-психологічного та соціально-економічного гатунку, такими, наприклад, як національний менталітет (підприємливість або патерналізм), інституційна спроможність професійного юридичного середовища та загальний рівень доходів залучених учасників суспільної взаємодії цього виду. Не останню роль відіграють і особливості побудови та функціонування системи здійснення правосуддя (недарма у зв'язку з інколи захмарними сумами

---

¹⁰ Ebert Ina. Tort Law and Insurance. Comparative Tort Law: Global Perspectives / Mauro Bussani, Anthony J. Sebok (eds). Cheltenham, UK ; Northampton, USA : Edward Elgar Publishing, 2015. P. 149.

¹¹ Ondřej Dostál. Medical Liability in Czech Republic. Medical Liability in Europe: A Comparison of Selected Jurisdictions / Bernhard A. Koch (ed). Berlin ; Boston : Walter de Gruyter, 2011. P. 106–107.

компенсацій увага громадськості раз за разом виявляється прикутою до північноамериканської моделі суду присяжних).

Серед іншого, саме тому кількість позовів про відшкодування шкоди, завданої пацієнтам на європейському просторі, та обсяги супутніх судових витрат не можна порівнювати з аналогічними показниками, що демонструє юридична практика в означеній категорії справ на теренах США. Недивно також, що надзвичайно дражливі для фахівців із цієї держави питання про слушність і навіть конституційність законодавчого встановлення верхніх меж присуджуваних потерпілим пацієнтам компенсацій (насамперед у частині відшкодування немайнової шкоди¹²) або про відшкодування штрафних (каральних) збитків нині не є пріоритетними для європейської аудиторії.

Проте навіть у наявних відмінностях легко відшукати спільні засади правового регулювання. Достатньо згадати більшою мірою «англосаксонський» наголос на необхідності реалізації не тільки компенсаційної, а й соціально не менш важливої превентивної функції деліктного права¹³. Внаслідок цього виникає певний парадокс – справжній наступ суворой, не залежної від вини провайдерів медичних послуг відповідальності на європейських теренах, що можна спостерігати останні два десятиліття, вступає в очевидний дисонанс з опором американських прихильників традиційного деліктного права, котрі, по суті, ратують за якомога більше врахування критеріїв добросовісності (звичайно, в європейському розумінні цього принципу), визначених крізь призму додержання або порушення провайдером медичної послуги конкретизованого у цій життєвій ситуації стандарту належної турботливості під час надання медичної допомоги. З іншого боку, навпаки, для європейських підходів використання вини як критерію визначення розміру цивільно-правової відповідальності є надзвичайною рідкістю, утім, без цього втрачає підґрунтя сама ідея каральних збитків.

У такий спосіб американська модель абсорбує в собі елементи традиційно континентальної відповідальності за вину, а модель європейська – незалежну від вини відповідальність, яка зазвичай розглядається як відмітна ознака англосаксонського договірного права. Наслідування заокеанських зразків можна помітити й у невпинному зростанні розмірів компенсацій та розширенні кола суб'єктів права на їх одержання. До цього кола вже входять не тільки самі пацієнти, особи у вегетативному стані¹⁴ та новонароджені незалежно від строку їх

---

¹² Damages Caps in Medical Malpractice Cases / Leonard J. Nelson III, Michael A. Morrissey, Meredith L. Kilgore. The Milbank Quarterly. 2007. Vol. 85(2). P. 259–286.

¹³ Catherine M. Sharkey. Unintended Consequences of Medical Malpractice. New York University Law Review. 2005. Vol. 80. № 2. P. 399.

¹⁴ Peter Kovac. Medical Malpractice in Slovakia. CEE Legal Matters. 2019. Issue 6. P. 66.

життя, а й члени їх сімей та інколи навіть відвідувачі пацієнтів у закладах охорони здоров'я.

Аналогічні тенденції простежуються й у розвитку різноманітних складників правової системи України. Приміром, Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду у своїй постанові від 04.03.2020 р. у справі № 641/3547/17 наголосив на самостійному праві кожного члена сім'ї (чоловіка та неповнолітніх дітей) вимагати відшкодування шкоди, завданої смертю їх дружини і матері¹⁵. Що ж до права на відшкодування моральної шкоди, завданої смертю фізичної особи, то ймовірна множинність суб'єктів такого права охоплюється нормами ч. 2 ст. 1168 ЦК України – зазначена шкода відшкодовується чоловікові (дружині), батькам (усиновлювачам), дітям (усиновленим), а також особам, які проживали з померлою особою однією сім'єю. Такий підхід повністю відповідає п. 2. ч. 2 ст. 23 ЦК України, в якому формою втілення моральної шкоди визнано душевні страждання, що їх фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів.

Як наголошується в п. 2 ст. 2:102 Принципів європейського деліктного права (далі – PETL), життя, тілесне і психічне здоров'я, людська гідність та свобода мають одержувати найбільш інтенсивний захист порівняно з іншими інтересами¹⁶. Важливо враховувати і те, що заходи цивільно-правової відповідальності незалежно від факту вчинення реального посягання на життя, здоров'я, гідність, приватну автономію людини, повсякденно справляють також і превентивний вплив (ст. 10:101 PETL) на поведінку зобов'язаних осіб.

Проте поєднання компенсаційної та превентивної¹⁷ (запобіжної щодо ймовірних правопорушень) функцій деліктної відповідальності, що домінує у сфері захисту прав споживачів медичних послуг, дозволяє балансувати інтереси пацієнтів та професіоналів з охорони здоров'я також і в межах новітніх систем страхового забезпечення. Як своєрідні зразки запровадження страхових систем, що ґрунтуються на здійсненні компенсаційних виплат потерпілим пацієнтам незалежно від вини медичного персоналу¹⁸, на європейському просторі розглядається Швеція, а серед юрисдикцій англосаксонського права – Нова Зеландія.

Ефективність тих або інших моделей компенсаційного захисту пацієнтів вирішальною мірою залежить від знаходження розумного

---

¹⁵ Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 04.03.2020 р. у справі № 641/3547/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88337631>.

¹⁶ Principles of European Tort Law. URL: <http://www.egtl.org>.

¹⁷ In Defense of Tort Law / Thomas H. Koenig, Michael L. Rustad. New York : New York Univ. Press, 2003. P. 1–3.

¹⁸ Patients' Rights, Medical Error and Harmonisation of Compensation Mechanisms in Europe / Kenneth Watson, Rob Kottenhagen. *European Journal of health law*. 2018. № 25. P. 1–23.

балансу між взаємопов'язаними інтересами провайдерів медичних послуг та їх споживачів. Річ у тім, що потенційна безмежність імовірного тягара майнової відповідальності здатна підірвати економічні підвалини діяльності професіоналів у сфері охорони здоров'я та значною мірою знівелювати дію превентивної функції цивільно-правової відповідальності. Натомість, наприклад, ув'язування обов'язку сплатити компенсацію пацієнтові з додержанням стандарту розумної турботливості й обачності з боку медичного персоналу та адміністрації медичних закладів – це виразний стимул до вияву ними належної добросовісності, а разом і чинник стабільності, передбачуваності їх функціонування.

Не варто забувати й про небезпеку стримування розвитку та застосування сучасних медичних технологій – на новітнє обладнання і методи лікування може не вистачити коштів, що «вимиватимуться» навалюю позовів. Водночас надмірний тиск із боку позивачів нерідко стимулює негативні вияви так званої захисної медицини¹⁹, до заходів якої подекуди змушені вдаватися провайдери медичних послуг. У результаті пацієнти ніби наперед «оплачують» власні (потенційні) компенсаційні виплати у випадках, коли лікарі додатково призначають загалом не обов'язкові обстеження, результати яких мають насамперед запобігти задоволенню позову щодо наслідків діагностичної помилки. З іншого боку, в явно ризикових або непевних ситуаціях пацієнти не завжди можуть сподіватися на допомогу від надто обережних лікарів.

Вищезазначене засвідчує важливість міждисциплінарного підходу²⁰, в тому числі необхідність урахування позиції Всесвітньої асоціації лікарів, яка наголошує на необхідності розмежування випадків заподіяння шкоди пацієнтові, з одного боку, за наявності, а в іншому – за відсутності вини лікаря (в цьому другому випадку підстави і джерела (як правило, різноманітні фонди солідарності) для виплати компенсацій мають самостійно визначатися кожною конкретною країною)²¹.

Примітно, що окреслений підхід доволі успішно реалізується в цілій низці європейських країн (Швеція, Франція, Бельгія), а стабільність

---

¹⁹ Garattini L., Padula A. Defensive medicine in Europe: a «full circle»? *The European Journal of Health Economics*. 2020. Vol. 21. P. 477–482.

²⁰ Medical Liability and Patient Law in Germany: Main Features with Particular Focus on Treatments in the Field of Interventional Radiology / S.A. Sommer, R. Geissler, U. Stampfl, M.B. Wolf, B.A. Radeleff, G.M. Richter, H.-U. Kauczor, P.L. Pereira, C.M. Sommer. *Röfo – fortschritte auf dem gebiet der röntgenstrahlen und der bildgebenden verfahren*. Stuttgart ; New York : Georg Thieme Verlag Kg, 2016. Vol. 188. Issue 4. P. 353–358.

²¹ WMA Statement on Medical Liability Reform : Adopted by the 56th WMA General Assembly, Santiago, Chile, October 2005 AND reaffirmed by the 200th WMA Council Session, Oslo, Norway, April 2015. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-statement-on-medical-liability-reform/>.

функціонування медичної галузі забезпечуються переважно перенесенням фінансового тягаря об'єктивної відповідальності «на плечі» страхових фондів. Зазначене, однак, не заперечує можливості судового захисту пацієнтів – передусім у разі заподіяння їм шкоди через грубу вину надавача медичних послуг²² або через встановлені законодавцем ліміти страхових виплат²³. Надто незначними вони, як правило, є щодо компенсації немайнових втрат потерпілих.

У частині оцінювання цієї складової частини компенсаційного захисту пацієнтів та відшкодування моральної шкоди загалом можна погодитися з тим, що розмір такої компенсації, з одного боку, «має бути розумним та відповідати поточним життєвим умовам середнього члена суспільства», а з іншого – враховувати таку складову частину економічних наслідків присудження великих грошових компенсацій, як необхідність сплати великих страхових премій²⁴. Нехтування зазначених чинників об'єктивно підриватиме фінансову спроможність сфери охорони здоров'я. Врешті-решт, навіть Європейський суд із прав людини під час визначення критеріїв розміру справедливої компенсації за порушення прав людини і основоположних свобод зважає не тільки на міркування справедливості, а й на місцеві економічні обставини²⁵.

Отже, правові механізми відшкодування шкоди, завданої у сфері охорони здоров'я, мають бути спрямовані на реалізацію як компенсаційної, так і превентивної функції цивільно-правової відповідальності²⁶, повнота втілення яких вирішальною мірою визначає відповідність національних правових механізмів сформульованим Європейським судом із прав людини критеріям ефективного засобу юридичного захисту²⁷.

---

²² Patients' Rights, Medical Error and Harmonisation of Compensation Mechanisms in Europe / Kenneth Watson, Rob Kottenhagen. *European Journal of Health Law*. 2018. Vol. 25. P. 1–23. URL: https://brill.com/view/journals/ejhl/25/1/article-p1_1.xml?language=en.

²³ Alvydas Pauliukevičius. *Medical Responsibility and Liability in Lithuania, Latvia and Estonia. Malpractice and Medical Liability: European State of the art and Guidelines* / Santo Davide Ferrara (ed.). Heidelberg ; New York ; London ; Dordrecht. Springer, 2013. P. 239.

²⁴ Moral Damages – European Legal Comparison / Ulrich Werwigk. URL: <http://www.xprimm.ro/download/cna-2013/Ulrich-WERWIGK.pdf>.

²⁵ Just satisfaction claims (Practice direction issued by the President of the Court in accordance with Rule 32 of the Rules of Court on 28 March 2007). URL: http://www.echr.coe.int/Documents/PD_satisfaction_claims_ENG.pdf.

²⁶ Ewa Bagińska. Poland: Developments in Personal Injury Law in Poland: Shaping the Compensatory Function of Tort Law. *Journal of Civil Law Studies*. 2015. Vol. 8. P. 336. URL: <https://digitalcommons.law.lsu.edu/jcls/vol8/iss1/17/>.

²⁷ Guide on Article 13 of the Convention – Right to an effective remedy. Council of Europe / European Court of Human Rights, 2020. P. 31. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_13_ENG.pdf.

4. Захист вакцинованих – міжнародні та національні механізми

У зв'язку з «втручанням» в усталений перебіг цивільних відносин певного виду надзвичайних обставин у фокусі уваги правознавців опиняються питання забезпечення першочергової реалізації притаманного європейському приватному праву основоположного принципу безпеки, при цьому останній, взаємодіючи з принципами справедливості й ефективності, ніби відтісняє на другий план принцип свободи²⁸. Наприклад, як вже зазначалось, у царині захисту прав споживачів медичних послуг загальний вектор розвитку правових систем європейських країн дуже чітко зорієнтований на забезпечення доступу до компенсаційних засобів цивільно-правової відповідальності дедалі ширшому колу осіб – не лише пацієнтам (незалежно від їх стану²⁹), а й членам їх сімей та іншим пов'язаним із ними особам³⁰.

Крім того, оскільки йдеться про природні права людини, під впливом практики Європейського суду з прав людини в європейському правовому просторі дедалі більше стверджується переконання в належності відшкодування моральної шкоди, завданої професіоналами у сфері медичного обслуговування, на підставі самого лише факту порушення прав і свобод людини – незалежно від виникнення негативних наслідків для здоров'я потерпілої особи³¹. У становленні такого тренду вочевидь першорядну роль відіграє предмет розгляду зазначеного міжнародного юрисдикційного органу, яким є скарги на порушення державою – членом Ради Європи своїх обов'язків щодо додержання положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.³².

Проте, якою б не була надзвичайна ситуація, саме її виникнення спричиняє формування суспільного запиту щодо адаптації під нововиниклу життєву ситуацію чи не всіх елементів механізму цивільно-правового регулювання. Йдеться не тільки про прийняття спеціальних нормативно-правових актів нерідко комплексного (приватно-публічного) змісту на національному рівні, які характеризують певне зміщення наголосів – зі сфери приватно правової на сферу

---

²⁸ Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Outline Edition. Munich : Sellier, 2009. P. 60–99. URL: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/2009_02_DCFR_OutlineEdition.pdf.

²⁹ European tort law / Cees van Dam. Oxford, U.K.: Oxford University Press, 2013. P. 365–366.

³⁰ The Recovery of Non-Pecuniary Loss in European Contract Law / Vernon V. Palmer (ed.). Cambridge : Cambridge University Press, 2015. P. 170.

³¹ Rianka Rijnhout Jessy M. Emaus. Damages in Wrongful Death Cases in the Light of European Human Rights Law: Towards a Rights-Based Approach to the Law of Damages. Utrecht Law Review. 2014. Vol. 10. Issue 3. P. 91–106.

³² Див., наприклад: Дроздова О.В. Цивільно-правовий захист прав пацієнтів в контексті практики Європейського суду з прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2017. С. 15.

публічно-правову, з виявів диспозитивного методу на вплив виразно імперативних приписів³³, а й про створення нових джерел права глобального значення, в нормах яких закріплюються нові юридичні факти (склади), а також правові наслідки їх виникнення, включно з адаптованими або новоствореними способами захисту³⁴. Дедалі частіше компенсаційний захист пацієнтів реалізується за допомогою організаційних форм постійної взаємодії представників пацієнтів та адміністрації медичних закладів, створення спеціальних компенсаційних фондів на випадок заподіяння шкоди, що не підлягає відшкодуванню за правилами деліктної відповідальності або не покривається достатньою мірою за рахунок страхових виплат³⁵, експертної та дисциплінарної діяльності професійних медичних асоціацій тощо.

І тут у фокусі уваги опиняються норми деліктного права у взаємодії з положеннями умовно страхового (соціального, заснованого на ідеї солідарності) спрямування, запроваджені новітнім вітчизняним «антиковідним» законодавством та міжнародно-правовими положеннями Програми компенсації без вини COVAX.

Так, Постанова Кабінету Міністрів України від 31.03.2021 р. № 371 «Деякі питання державної компенсації шкоди, пов'язаної з ускладненнями, що можуть виникнути після вакцинації від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» (далі – Постанова КМУ), була прийнята (як впливає з її преамбули) відповідно до п. 3 розділу «II Прикінцеві положення» Закону України від 29.01.2021 р. № 1159-IX «Про внесення зміни до Закону України «Про лікарські засоби» щодо державної реєстрації лікарських засобів під зобов'язання для екстреного медичного застосування», п. 3 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України від 19.03.2021 р. № 1353-IX «Про внесення зміни до статті 9-2 Закону України «Про лікарські засоби» щодо державної реєстрації вакцин або інших медичних імунобіологічних препаратів під зобов'язання» (далі – Закон України від 19.03.2021 р. № 1353-IX) та п. 24 ст. 14 Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік».

Згаданою Постановою КМУ було затверджено Порядок здійснення державної компенсації шкоди, пов'язаної з ускладненнями, що можуть виникнути після вакцинації від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та Порядок використання

---

³³ Миронова Г.А. Приватноправове регулювання особистих немайнових відносин у сфері надання медичної допомоги : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2020. С. 68, 96, 98, 139.

³⁴ COVAX No-Fault Compensation Program for AMC Eligible Economies. URL: <https://covaxclaims.com/program-protocol/>.

³⁵ Bernhard A. Koch. Medical Malpractice in Austria. Medical Malpractice and Compensation in Global Perspective / Ken Oliphant, Richard W. Wright (eds). Berlin ; Boston : Walter de Gruyter, 2013. P. 31.

коштів, спрямованих на здійснення державної компенсації шкоди, пов'язаної з ускладненнями, що можуть виникнути після вакцинації від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2.

При цьому вказаним у преамбулі до Постанови КМУ Законом України від 19.03.2021 р. № 1353-IX на чотири наступні роки з дня набуття цим Законом чинності ст. 9-2 Закону України від 04.04.1996 р. № 123/96-ВР «Про лікарські засоби» було доповнено новою ч. 6 такого змісту: «Після державної реєстрації вакцин або інших медичних імунобіологічних препаратів для специфічної профілактики коронавірусної хвороби (COVID-19) під зобов'язання для екстреного медичного застосування центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, за рішенням Кабінету Міністрів України має право брати зобов'язання від імені України, пов'язані із закупівлею, застосуванням вакцин або інших медичних імунобіологічних препаратів для специфічної профілактики коронавірусної хвороби (COVID-19), державна реєстрація яких здійснена відповідно до вимог цієї статті, в тому числі щодо відмови від суверенного імунітету щодо таких зобов'язань, а також звільнення від відповідальності виробника та/або власника реєстраційного посвідчення, включаючи їх працівників, медичних працівників, якщо застосування таких вакцин або інших медичних імунобіологічних препаратів здійснювалось відповідно до інструкції, затвердженої центральним органом виконавчої влади України, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, та інших осіб, які залучені до здійснення заходів, пов'язаних із вакцинацією, за будь-які наслідки, спричинені застосуванням таких вакцин або інших медичних імунобіологічних препаратів для специфічної профілактики коронавірусної хвороби (COVID-19).

У разі настання таких наслідків державою забезпечується здійснення відповідних компенсаційних виплат у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України».

Позначена в такий спосіб компенсаційна правова модель може бути охарактеризована з позиції ймовірного кола потерпілих внаслідок невеликого медичного втручання та конкретизацією потенційних суб'єктів відповідальності (притому, що найчастіше як суб'єкт відповідальності постає безпосередньо провайдер медичної послуги при фактичному її наданні його найманими працівниками – відповідно до загальних положень про деліктну або договірну відповідальність³⁶).

Виходячи з кола суб'єктів, звільнених від відповідальності, вищевказаними приписами Закону України від 19.03.2021 р. № 1353-IX та

---

³⁶ Medical Liability in Europe: A Comparison of Selected Jurisdictions / Bernhard A. Koch (ed.). Berlin ; Boston : Walter de Gruyter, 2011. P. 17, 184–185, 299, 455, 532.

Постанови КМУ було внесено істотні зміни в усталений порядок функціонування механізму цивільно-правової відповідальності у сфері медичного обслуговування загалом, а не тільки у відносинах із безпосереднього надання медичних послуг. Проте чимало з таких змін не враховують закономірності правового регулювання компенсаційних відносин як деліктного, так і страхового змісту або не повною мірою відповідають принципу правової визначеності, або ж їх конкретизація на підзаконному рівні зумовлює виникнення питань щодо додержання міжнародно-правових зобов'язань України, положень Конституції та законів нашої держави, а також засад справедливості, розумності й добросовісності.

Принагідно варто згадати і про надзвичайно широкі дискреційні повноваження, якими законодавець наділив уряд і профільне міністерство. Адже, виходячи з норм ст. 9-2 Закону України від 04.04.1996 р. № 123/96-ВР «Про лікарські засоби», зазначені повноваження потенційно можуть бути реалізовані в різний спосіб щодо різних розробників і постачальників вакцин проти COVID-19. Звичайно, розширення меж розсуду органів виконавчої влади, залучених до процедур закупівлі вакцин, дає змогу добиватися вигідніших умов конкретних договорів із виробниками зазначених лікарських засобів. Утім, у Законі України від 19.03.2021 р. № 1353-IX та Постанові КМУ йдеться не про комерційну вигоду, а про забезпечення інтересів потерпілих осіб одного роду від гіпотетичної шкоди, заподіяної в такий спосіб. Натомість вищезазначена свобода розсуду Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ України) та Кабінету Міністрів України здатна призвести до формування відмінних одне від одного правових статусів потерпілих, яким було введено вакцини різних виробників. Навряд чи це відповідатиме принципу справедливості та юридичній рівності пацієнтів як учасників цивільних відносин. Нарешті (навіть абстрагуючись від імовірних корупційних ризиків), визначаючи доступні засоби юридичного захисту, потерпіла особа кожного разу має буде перейматися ще й питанням встановлення таких юридичних фактів, як прийняття в належній формі та порядку рішень МОЗ України та Кабінету Міністрів України з наступним їх відображенням в умовах договорів із постачання тієї або іншої вакцини.

Крім того, формально вихід медичних працівників, які здійснюють вакцинацію, за межі інструкції із застосування лікарського засобу (вакцини) дозволить порушувати питання про саму можливість здійснення відповідних компенсаційних виплат. Точніше, виходячи з системного (у взаємозв'язку з нормами глави 82 ЦК України) і телеологічного тлумачення норм Постанови КМУ, в такого роду ситуації потерпілі незалежно від їх волі можуть позбавлені можливості скористатися доволі доступним (у цій частині ефективним) компенсаційним механізмом, закріпленим у вказаному правовому акті.

Окрема прогалина виникає у площині реалізації потенціалу кримінально-правового³⁷ захисту пацієнтів. Адже можливість відшкодування шкоди, заподіяної пацієнтові або членам його сім'ї та утриманцям (у разі смерті пацієнта), безпосередньо за вироком суду в кримінальній справі або спираючись на його преюдиціальне значення, слугує надзвичайно дієвим інструментом реалізації прав людини на справедливий суд і ефективний засіб юридичного захисту. І, навіпаки, норми Закону України від 19.03.2021 р. № 1353-ІХ та Постанови КМУ спричинюють нині нерозв'язну колізію з нормами кримінального процесу щодо цивільного позову в кримінальній справі, нівелюючи його роль у забезпеченні приватних інтересів пацієнтів та пов'язаних із ними осіб.

До речі, зважаючи на адміністративно-правовий базис гарантій захисту цивільних прав пацієнтів за Постановою КМУ, доцільно вслід за зарубіжними правознавцями пильніше придивитися до однієї поки що доволі рідкісної, але в перспективі надзвичайно важливої точки перетину сфер функціонування відмінних одне від одного правових механізмів – відповідно, переважно приватно правового й публічно-правового регулювання. Такою точкою може виявитися цивільно-правова відповідальність суб'єктів владних повноважень (як відповідний приклад в юридичній літературі згадується Польща)³⁸. Передовсім йдеться про випадки, в яких саме неналежне виконання функцій державного регулятора, покладених на спеціально уповноважений орган, вирішальною мірою спричинило заподіяння шкоди пацієнтові (скажімо, в разі відсутності ефективного контролю за діяльністю медичних закладів або приватно практикуючих лікарів, за необґрунтованої видачі дозволу на провадження ними професійної діяльності всупереч їх невідповідності ліцензійним умовам тощо). Не виключено, що підставою для пред'явлення такого роду позовів можуть виявитися й протиправні дії або бездіяльність уповноважених органів державного управління (МОЗ України насамперед) з організації вакцинації.

Недарма в науковій літературі поряд із діагностичними і терапевтичними лікарськими помилками та порушенням обов'язків з інформування пацієнта виділяють організаційні, або адміністративні, помилки – найчастіше такі, як порушення санітарно-гігієнічних норм, обов'язків щодо забезпечення ліками або безпеки обладнання зокрема³⁹. Вочевидь цей перелік може бути розширений через

---

³⁷ Philosophical Foundations of Medical Law. Andelka M. Phillips, Thana C. de Campos, Jonathan Herring. Oxford : Oxford University Press, 2019. P. 41.

³⁸ Kinga Bączyk-Rozwadowska. Medical Malpractice and Compensation in Poland. Chicago-Kent Law Review. 2011. Vol. 86. Issue 3. P. 1220–1221.

³⁹ Medical Liability and Patient Law in Germany: Main Features with Particular Focus on Treatments in the Field of Interventional Radiology / S.A. Sommer, R. Geissler, U. Stampfl, M.B. Wolf, B.A. Radeleff, G.M. Richter, H.-U. Kauczor, P.L. Pereira, C.M. Sommer. RöFo – Fortschritte auf dem Gebiet der Röntgenstrahlen und der bildgebenden Verfahren. Stuttgart ; New York : Georg Thieme Verlag KG, 2016. Vol. 188. Issue 4. P. 353–358.

охоплення сфери повноважень спеціально уповноважених органів державної влади.

У разі виникнення подібних спорів слід зважати на об'єктивний (із виключенням вини зі складу умов цивільно-правової відповідальності) характер обов'язку держави (ст.ст. 1173–1176 ЦК України) як сторони деліктних зобов'язань щодо відшкодування шкоди, завданої її представниками як суб'єктами владних повноважень, адже внаслідок порушення ними своїх обов'язків у публічних правовідносинах виникає шкода на боці потерпілих суб'єктів цивільного права. Примітно, що й Європейський суд із прав людини виходить із позицій об'єктивної відповідальності держав – учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. за дії своїх органів, посадових і службових осіб у процесі здійснення покладених на них повноважень⁴⁰.

Натомість виключення вини зі складу умов цивільно-правової відповідальності провайдерів медичних послуг як суб'єктів господарювання спирається на загальні положення про відповідальність підприємців за порушення договорів про надання послуг (ст. 906 ЦК України), як володільців джерел підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК України) та виконавців послуг, недоліками яких було заподіяно шкоду (ст. 1209 ЦК України). Підставами запровадження таких норм насамперед є прагнення забезпечити справедливий баланс інтересів сторін нововиниклих деліктних зобов'язань та посилений захист слабкої сторони порушених регулятивних правовідносин.

5. Суб'єкти права на одержання компенсаційних виплат

Згідно з Постановою КМУ в разі встановлення потерпілій особі групи інвалідності, пов'язаної з ускладненнями, що можуть виникнути після вакцинації від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, проводиться разова виплата в таких розмірах: у 400-кратному розмірі прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого на 1 січня календарного року, – для осіб з інвалідністю I групи; у 350-кратному розмірі прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого на 1 січня календарного року, – для осіб з інвалідністю II групи; у 300-кратному розмірі прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого на 1 січня календарного року, – для осіб з інвалідністю III групи; у разі смерті особи, що настала внаслідок вакцинації від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, членам сім'ї, батькам, утриманцям померлого проводиться виплата згідно з тією самою Постановою КМУ в 750-кратному розмірі

---

⁴⁰ Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. С. 78–80.

прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого на 1 січня календарного року.

Таким чином, поза сферою дії Постанови КМУ виявляються можливі випадки заподіяння майнової (незалежно від її обсягу) та моральної (взагалі) шкоди через асоційовані з вакцинацією ушкодження здоров'я (незалежно від глибини і тривалості страждань потерпілої особи), які не призвели до інвалідності або смерті пацієнта.

Варто наголосити на тому, що в контексті балансування інтересів пацієнтів, виробників вакцин і держави (щодо забезпечення охорони здоров'я населення) закріплена жорстка альтернативність національних і міжнародних механізмів захисту потерпілих осіб, а так само гарантій публічно-правових і засобів деліктного права. Так, у разі отримання пацієнтом виплати на компенсацію шкоди, пов'язаної з ускладненнями, що можуть виникнути після вакцинації від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, вакцинами або іншими медичними імунобіологічними препаратами для специфічної профілактики коронавірусної хвороби (COVID-19) за процедурою Всесвітньої організації охорони здоров'я в рамках глобальної ініціативи «COVAX», виплати державної компенсації, передбачені Постановою КМУ, не здійснюються. Своєю чергою, згідно з Програмою компенсації без вини COVAX, особа, що скористалася відповідним механізмом, повністю відмовляється від права вимагати та/або отримати компенсацію щодо завданої шкоди від будь-якої іншої програми компенсації чи страхування або будь-якими іншими способами.

Разом із тим, зважаючи на сукупність критеріїв визначення кола суб'єктів права на отримання відповідних виплат, вітчизняний компенсаційний механізм, запроваджений Постановою КМУ, не може розглядатися як повноцінна альтернатива Програми компенсації без вини COVAX. По-перше, саме тому, що дія затвердженого Постановою КМУ Порядку здійснення державної компенсації шкоди, пов'язаної з ускладненнями, що можуть виникнути після вакцинації від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, поширюється виключно на здійснення виплат державної компенсації шкоди в разі встановлення особам інвалідності або смерті осіб, пов'язаної з ускладненнями, що можуть виникнути після вакцинації від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2.

Тобто в національному праві України виникає прогалина щодо забезпечення інтересів потерпілих, здоров'ю яких завдано істотної шкоди іншого гатунку. При цьому наявна невизначеність є доволі позірною (лише з огляду на законодавчу «недомовку»), тому що відповідно до норм Закону України від 19.03.2021 р. № 1353-IX та Постанови КМУ потерпілі пацієнти, яким не буде встановлено інвалідності, виявляться цілком позбавленими можливості скористатися

гарантіями, що встановлені в цих правових актах. При цьому зазначені пацієнти не будуть мати права на пред'явлення позову про відшкодування майнової та моральної шкоди до виробника вакцини або провайдера медичних послуг, який забезпечував проведення вакцинації. Іншими словами, для пацієнтів розглянутої групи створюються чи не нездоланні перешкоди в реалізації передбаченого ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. права на ефективний засіб юридичного захисту.

Натомість Програма компенсації без вини COVAX хоча й не передбачає компенсації за будь-які несерйозні несприятливі події (так само, як і за будь-які серйозні або несерйозні побічні явища, що виникають від будь-якої вакцини проти COVID-19, яка не була отримана через Службу COVAX), охоплює значно ширше коло «серйозних» підстав для виплати компенсацій, включно з госпіталізацією потерпілої особи, принаймні, на строк від однієї доби.

По-друге, деякі із встановлених Постановою КМУ підстав для відмови в отриманні передбачених нею виплат не відповідають вимогам справедливості. Наприклад, смерть заявника аж ніяк не можна цілком беззастережно зарахувати до тих юридичних фактів, що мали б припиняти існування обов'язку держави виплатити компенсацію за шкідливі наслідки введення вакцини. На нашу думку, враховуючи системне тлумачення норм цивільного і цивільного процесуального законодавства, а так само застосовуючи аналогію закону, суди мають виходити з позиції щодо виникнення у спадкоємців померлого пацієнта або іншого заявника права на отримання вищезгаданих виплат у порядку спадкування – хоча б у разі вчасного звернення спадкодавця за їх отриманням або подання ним позову про визнання неправомірною відмови МОЗ України від виплати належної заявникові компенсації (з наступним процесуальним правонаступництвом з боку спадкоємців). При цьому встановлення судом протиправності прийнятого адміністративним органом рішення підтверджуватиме також і виникнення в заявника окремого права на відшкодування шкоди, завданої йому внаслідок прийняття такого незаконного акта (ст. 1173 ЦК України) – насамперед йдеться про право на відшкодування моральної шкоди, що полягає в душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів (п. 2 ч. 2 ст. 23 ЦК України).

Паралельно постає процесуальне питання про допустимі форми спонукання МОЗ України до виконання такого рішення суду. Напевно, тут варто дослухатися до озвучених поза порушеним нами контекстом пропозицій⁴¹ щодо застосування астренту («судової неустойки» – грошового стягнення на користь позивача у разі ухилення відповідача

---

⁴¹ Лісничка О.М. Цивільно-правовий захист прав пацієнтів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. С. 9, 123–125.

від виконання судового рішення), в тому числі й щодо доповнення відповідною нормою загального плану ЦК України⁴².

Водночас закріплений у Постанові КМУ підхід щодо забезпечення конкуруючих інтересів кількох суб'єктів права на одержання розглянутих виплат не суперечить принципу справедливості (встановлення презумпції рівності часток у процесі розподілу компенсації серед множинності осіб) та узгоджується із засадою диспозитивності цивільно-правового регулювання. Так, «виплата у разі смерті особи призначається і виплачується МОЗ разово, в рівних частинах особам, які мають право на виплату. Якщо судом розглядається питання призначення виплати у разі смерті особи, МОЗ призначає таку виплату після набрання судовим рішенням законної сили. Виплата у разі смерті особи розподіляється пропорційно між усіма особами, які мають право на виплату та звернулися за її отриманням. Якщо після виплати у разі смерті особи за її отриманням звертаються інші особи, які мають на це право, питання розподілу виплати вирішується ними за домовленістю з особами, які отримали таку виплату, або у судовому порядку. Якщо одна з осіб, які мають право на виплату в разі смерті особи, відмовляється від її отримання, грошова частка такої особи розподіляється між іншими особами, які мають право на таку виплату. Заява про відмову від отримання виплати у разі смерті особи повинна бути нотаріально засвідчена».

Не викликає заперечень і визначення у Постанові КМУ кола осіб, які мають право на виплату в разі смерті пацієнта: «члени сім'ї та батьки померлої особи, які визначаються відповідно до Сімейного кодексу України; утриманці померлої особи – діти, на утримання яких померла особа виплачувала або була зобов'язана виплачувати аліменти, та непрацездатні особи, які не перебували на утриманні померлої особи, але мають на це право відповідно до законодавства. У разі відсутності документів, що підтверджують належність до складу сім'ї померлої особи або перебування на її утриманні, статус члена сім'ї або факт утримання встановлюється в судовому порядку».

Вочевидь, до кола вищезазначених осіб варто включити повнолітніх дочок та синів, які продовжують навчання до досягнення ними двадцяти трьох років, якщо у зв'язку з цим вони потребують матеріальної допомоги (ч. 1 ст. 199 СК України), та чоловіка або жінку, які проживали з померлим пацієнтом однією сім'єю без шлюбу (факт такого проживання встановлюється у порядку окремого провадження згідно з п. 5 ч. 1 ст. 315 ЦПК України).

У плані визначення перспективності новостворених гарантійних механізмів публічно-правового характеру можна констатувати, що вітчизняний компенсаційний механізм захисту від імовірних для окремих осіб негативних наслідків введення вакцини від COVID-19 по

---

⁴² Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : АртЕк, 2020. С. 35.

суті (відповідно до мети, проте аж ніяк не за формою його втілення і порядком застосування) становить певного роду сурогат ймовірного правового механізму, що міг би діяти на постійній основі в межах загальнообов'язкового державного соціального страхування. При цьому розробку окреслених Законом України від 19.03.2021 р. № 1353-IX та Постановою КМУ правових конструкцій стимулювали розробка і впровадження на міжнародному рівні Програми компенсації без вини COVAX. Остання своєю чергою відображає нині вже досить тривалий національний досвід низки країни в застосуванні страхового інструментарію для гарантованого відшкодування шкоди, завданої пацієнтам у процесі надання медичних послуг, у тому числі навіть за відсутності підстав для покладення тягаря цивільно-правової відповідальності на провайдерів зазначених послуг.

Тому зіставлення основних положень національного деліктного і страхового права тієї або іншої країни, з одного боку, та вищезазначеної Програми компенсації без вини COVAX (насамперед протоколу до неї), з іншого, становить значний науковий і практичний інтерес. Адже йдеться про: а) з'ясування закономірностей правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку з заподіянням асоційованої з вакцинацією шкоди; б) вибір найбільш ефективних правових засобів і конструювання дієвого алгоритму їх застосування; в) забезпечення безконфліктного функціонування всіх наявних в окресленій сфері компенсаційних механізмів (одержання виплат через реалізацію деліктних зобов'язань, різного роду правовідносин страхування (у межах цивільних правовідносин або відносин загальнообов'язкового державного соціального страхування), та, зрештою, спеціальних гарантій, запроваджених нормами публічного права, виплати за якими забезпечуються національними публічними або міжнародними грошовими фондами).

Зокрема, в цьому ключі важливо зазначити, що, на відміну від Програми компенсації без вини COVAX, національний механізм, встановлений Постановою КМУ, не передбачає представництва інтересів потерпілої особи, закріплення надійного стандарту встановлення причинно-наслідкового зв'язку (стандарт найімовірнішої причини) та адміністративної процедури апеляційного оскарження прийнятого рішення.

6. Причинно-наслідковий зв'язок

Водночас, з огляду на положення Програми компенсації без вини COVAX (узагальнено), стандарт найімовірнішої причини включає такі складники, як вилучення з кола юридично значимих причин заподіяння шкоди пацієнтові всіх попередніх ушкоджень його здоров'я, оскільки їх не було спричинено вакциною або її введенням, наявність науково обґрунтованої констатації того, що саме вакцина або її введення були

найбільш імовірною причиною заявленого ушкодження, тоді як останньої на момент введення вакцини не було. Зазначений підхід до визначення причинно-наслідкового зв'язку запроваджує своєрідну презумпцію його наявності за відсутності достатньо переконливих доказів іншого. Звичайно, така інтерпретація найбільшою мірою сприяє реалізації інтересів потерпілих осіб, а тому встановлений Програмою компенсації без вини COVAX стандарт найімовірнішої причини має бути сприйнято вітчизняним правом і впроваджено в медичну практику і практику правозастосування.

Втім варто зауважити, що в загальному плані відшкодування немайнової шкоди, завданої неналежним наданням медичної допомоги, причинність інколи відходить на другий план – прикладом такої ситуації є саме присудження компенсації за втрачені можливості (щодо виліковування або виживання)⁴³. Заразом слід враховувати й істотні відмінності у встановленні причинно-наслідкових зв'язків між завданою пацієнтові шкодою, порушенням його права як такого, і двома основними різновидами протиправних дій медичного персоналу⁴⁴ – лікарськими помилками в процесі здійснення медичного втручання та зловживаннями в царині інформування пацієнта про характер та наслідки такого втручання. Загалом поширений у цій площині адекватно-еквівалентний підхід дозволяє мінімізувати можливість покладення несправедливого за обсягом майнового обтяження на професіоналів у сфері медицини, враховуючи натомість індивідуальні особливості та поведінку пацієнта, передбачувану динаміку стану його здоров'я, необхідність пропорційного розподілу ризиків настання несприятливого внаслідок медичного втручання результату між одразу кількома залученими до надання медичної послуги виконавцями.

Водночас у межах різних національних правових систем спостерігається певна варіативність у розподілі між сторонами відповідних судових проваджень процесуальних обов'язків у доказовій діяльності та визначенні панівного стандарту доказування умов відповідальності. Так, при встановленні причинно-наслідкових зв'язків між порушенням правил надання медичної допомоги та завданою шкодою італійські суди орієнтуються на логічно передбачуваний результат протиправної поведінки, який встановлюється за стандартом «переваги доказів» та за допомогою критерію «більш імовірно,

---

⁴³ Digest of European Tort Law. Vol. 2: Essential Cases on Damage. Benedict Winiger, Helmut Koziol, Bernhard A. Koch, Reinhard Zimmermann (eds). Berlin ; Boston : Walter de Gruyter, 2011. P. 1098–1100.

⁴⁴ Edward Ian Hyslop. European Causation in Tort Law: a Comparative Study with emphasis on Medical Law in the United Kingdom, Germany and France and Luxembourg : a thesis submitted for a degree of PhD in law of the University of Luxembourg. University of Luxembourg, 2015. URL: <https://orbilu.uni.lu/handle/10993/22505>.

ніж ні»⁴⁵. Видається, що аналогічна концепція була сприйнята і втілена у Програмі компенсації без вини COVAX через формалізацію стандарту найімовірнішої причини.

Примітно, що в більшості європейських країн – наприклад, у Чеській республіці – тягар доказування є дещо відмінним залежно від виду (підстави) відповідальності. Якщо йдеться про відшкодування майнової та моральної шкоди, позивач доводить наявність об'єктивних умов відповідальності (протиправний акт, розмір завданої шкоди, причинно-наслідковий зв'язок між двома попередньо згаданими умовами). Паралельно діє презумпція вини – крім випадків, коли законом запроваджується безвинна відповідальність. Коли ж законодавець має на меті захист особистості як такої, позивач доводить порушення відповідачем його обов'язку, які могли спричинити утиснення особистих прав потерпілого, вчинення фактичного посягання на останні, зв'язок між двома попередніми умовами. Причому зазначений різновид відповідальності не передбачає врахування вини зобов'язаної особи⁴⁶.

У зв'язку з перевагами апеляційного оскарження прийнятих національним органом рішень в адміністративному порядку слід враховувати можливість комплексної взаємодії правових засобів не лише цивільно-правового, а й адміністративного та дисциплінарного характеру, застосування яких, у кінцевому підсумку, уможлиблює компенсаційний захист особи, потерпілої внаслідок або безпосередньо в перебігу певного роду медичного втручання. Річ у тім, що на практиці публічно-правові й дисциплінарні провадження зазвичай постають як найдешевший й найшвидший шлях до створення достатньої доказової бази, на підставі якої згодом прийматиметься судове рішення в цивільній справі про відшкодування завданої потерпілому майнової і моральної шкоди⁴⁷.

7. Заподіяна шкода

У визначенні розміру належної потерпілій особі компенсації методологія COVAX також виглядає значно гнучкішою за підходи, закріплені в Постанові КМУ, оскільки охоплює не тільки критерій тяжкості заподіяної шкоди (сума, що підлягає сплаті, розраховується через множення ВВП на душу населення відповідної економіки на 12 та на коефіцієнт тяжкості завданої шкоди), а й другий об'єктивний критерій – госпіталізацію (йдеться про сплату 100,00 доларів на день за

---

⁴⁵ Giovanni Comandé. Italy. In *International Encyclopaedia of Laws: Medical Law* edited by Herman. Alphen aan den Rijn : Kluwer Law International, 2014. P. 161.

⁴⁶ Ondřej Dostál. *Medical Liability in Czech Republic. Medical Liability in Europe: A Comparison of Selected Jurisdictions* / Bernhard A. Koch (ed.). Walter de Gruyter, 2011. P. 115.

⁴⁷ Peter Kovac. *Medical Malpractice in Slovakia*. CEE Legal Matters. 2019. Issue 6. P. 66.

кожен день госпіталізації, що не має перевищувати максимального строку виплат у 60 днів).

Дивовижно відрізняються одне від одного і закладені в нормах Постанови КМУ та в положеннях Програми компенсації без вини COVAX ціннісні критерії, що слугують підґрунтям для визначення розмірів компенсацій, належних потерпілим особам. Адже коефіцієнти шкоди, спричиненої вакциною або її введенням, за Програмою компенсації без вини COVAX дорівнюють таким величинам: 1,0 – у разі заподіяння смерті; 1,5 – якщо ушкодження дорівнює або перевищує 75%; 1,0 – якщо його рівень дорівнює або перевищує 50%, але менше 75%; 0,5 – дорівнює або перевищує 25%, але менше 50%; 0,25 – дорівнює або перевищує 10%, але менше 25%; 0,10 – якщо ушкодження менше 10%; 1,5 – якщо вроджена травма або хвороба, що спричиняє погіршення, дорівнює або перевищує 75%; 1,0 – коли вроджена вада або хвороба зумовила погіршення, що дорівнює або перевищує 50%, але менше 75%; 0,5 – якщо вроджена травма або хвороба, що спричиняє погіршення, дорівнює або перевищує 25%, але менше 50%; 0,25 – якщо вроджена травма чи хвороба, що спричиняє погіршення, дорівнює або перевищує 10%, але менше 25%; 0,10 – якщо вроджена травма або хвороба, що спричиняє погіршення здоров'я, менше 10%.

Таким чином, найбільші виплати Програма компенсації без вини COVAX пов'язує не з фактом смерті пацієнта, а з найістотнішими ушкодженнями, що зумовлюють втрату найважливіших життєвих можливостей пацієнтом, який залишився живим, або є новонародженою дитиною з вродженими вадами чи хворобами, спричиненими введенням вакцини її матері (а потенційно й будь-кому з батьків).

Не можна не звернути увагу й на технічно довершені аспекти окремих юридичних процедур, передбачених Програмою компенсації без вини COVAX, а також їх комплексний характер у частині узгодженої взаємодії суміжних матеріально-правових і процесуально-правових засобів. Приміром, передумовою отримання передбачених Програмою компенсації без вини COVAX платежів є підписання нотаріально посвідченої угоди про звільнення дотичних до організації й проведення вакцинації суб'єктів від цивільно-правової відповідальності, а сам платіж розглядається як повне і остаточне врегулювання всіх наявних та ймовірних у майбутньому претензій щодо завданої шкоди – до всіх осіб, які беруть участь у постачанні, розподілі та/або введенні вакцини особі, яка зазнала істотного несприятливого впливу. При цьому за ту саму шкоду має бути лише одна виплата.

Програма компенсації без вини COVAX, на відміну від Постанови КМУ, встановлює спеціальні правові наслідки недобросовісності заявника або інших осіб у разі фальсифікації, спотворення або неповідомлення ними будь-якої інформації, що має істотне значення відповідальність за погашення адміністратором суми цього платежу.

У Програмі компенсації без вини COVAX врегульовано й важливі аспекти використання конфіденційної інформації про пацієнта або іншого заявника. Останній, подаючи будь-яку заяву про компенсацію за цією Програмою, надає згоду на обмін персональними даними (включаючи інформацію про завдані ушкодження) між органами та особами, які беруть участь в адмініструванні зазначеної Програми, розгляді заяви, претензій, апеляцій. При цьому відносно визначено конкретизується мета організації та проведення такого інформаційного обороту, передусім, це збір даних для оцінки пов'язаних із вакцинами ризиків, запобігання та виявлення будь-якої неправомірної діяльності. Крім того, наголошується на необхідності додержання пропорційності між такого роду легітимними цілями й вжитими заходами.

Питання додаткового тлумачення та застосування передбаченого Програмою компенсацій від COVAX протоколу та його складників, яке не охоплюється його умовами, вирішується посиланням на англійське законодавство, а розгляд імовірних спорів проводиться відповідно до правил арбітражу Міжнародної торгової палати. Сторони приймають арбітражне рішення як остаточне та обов'язкове для них.

8. Припинення або зміна правовідносин

Юридичні факти надзвичайного характеру на кшталт пандемії або воєнних дій зазвичай зумовлюватимуть виникнення, зміну або припинення багатьох регулятивних (і особистих немайнових, і майнових) та охоронних правовідносин (як організаційно-правового, так і майнового змісту). Водночас подекуди вони будуть здатні перетворюватися на нездоланну перешкоду для самого існування всіх різновидів згаданих правовідносин у майбутньому чи в поточному часовому вимірі.

А оскільки конкретний юридичний факт надзвичайної етіології визначає динаміку взаємопов'язаних цивільних правовідносин, у площині цивільно-правового захисту увиразнюються регулятивний потенціал і ефективність таких однотипних за своїм юридичним значенням способів захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів, як припинення або зміна правовідносин, розірвання або зміна договору. При цьому об'єктивні закономірності побудови і функціонування певного механізму цивільно-правового регулювання загалом визначатимуться необхідністю реалізації принципів об'єктивного цивільного права, врахуванням темпорального зрізу існування, здійснення і захисту цивільних прав та виконання цивільних обов'язків, релевантним характером підстав і способів захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів.

Отже, пандемія коронавірусної хвороби COVID-19, подібно до інших кризових явищ суспільно-політичного, соціально-економічного чи техногенного походження, належить до кола життєвих обставин,

надзвичайний характер яких з огляду на принципи справедливості, розумності й добросовісності зумовлює належність законодавчого закріплення спеціально визначених правових наслідків настання зазначених обставин.

У положеннях загальної частини зобов'язального права щодо відмови від договору або його розірвання конкретизовано норми пунктів 6 і 7 ч. 2 ст. 16 ЦК України про зміну та припинення правовідносин як способи захисту цивільних прав. Необхідність у зазначених захисних заходах може бути зумовлена не тільки порушенням, оспоруванням чи невизнанням суб'єктивного цивільного права уповноваженої особи, а й необхідністю захисту її законного інтересу. Останній своєю чергою може бути пов'язаний із виникненням певної надзвичайної обставини, кризової ситуації – скажімо, збройного конфлікту або епідемії.

Окремі з таких обставин мають не тільки надзвичайний, а й об'єктивно невідворотний характер – тоді їх іменують непереборною силою, наявність якої зумовлює звільнення учасника цивільних відносин від цивільно-правової відповідальності. Водночас такі само обставини здатні поставати як підстави для зміни чи припинення зобов'язання через об'єктивну (постійну або тимчасову) неможливість його виконання. А подекуди ті самі чинники хоча й істотно ускладнюють, однак не унеможливають виконання зобов'язання загалом, тобто мають для заінтересованої сторони щонайбільше характер випадку, створюючи лише надзвичайно істотні труднощі або суб'єктивну неможливість щодо виконання зобов'язання.

Тоді, враховуючи міркування справедливості й розумності, законодавець самостійно реалізує доктрину неможливості досягнення мети або непередбачуваних труднощів (*frustration, hardship*), змінюючи або припиняючи певні правовідносини. Як правило, останні мають акцесорне, забезпечувальне спрямування, будучи пов'язаними із застосуванням заходів цивільно-правової відповідальності.

Так, свого часу в нормах ст. 2 Закону України від 02.09.2014 р. № 1669-VII «Про тимчасові заходи на період проведення анти-терористичної операції» законодавець мав на увазі саме надзвичайну обставину, спроможну створювати істотні ускладнення для виконання кредитних (позикових) зобов'язань. Тому на час проведення анти-терористичної операції було заборонено нараховувати неустойку на основну суму заборгованості із зобов'язань за кредитними договорами та договорами позики, укладеними громадянам України, які були зареєстровані та постійно проживали або переселилися у визначений вищезазначеним Законом період із відповідних населених пунктів, де проводилася антитерористична операція.

В аналогічних ситуаціях так само було унеможливлено нарахування неустойки юридичним особам та фізичним особам – підприємцям, що провадили свою господарську діяльність на території населених

пунктів, де проводилася антитерористична операція. Своєю чергою банки та інші фінансові установи, а також кредитори зобов'язані були скасувати зазначеним особам пеню та штрафи, нараховані на основну суму заборгованості із зобов'язань за кредитними договорами і договорами позики в період проведення антитерористичної операції.

Таким чином, законодавцем було сконструйовано спеціальні різновиди прямо поійменованих у ст. 16 ЦК України способів захисту (зміна та припинення правовідносин), регулятивний вплив яких було орієнтовано на кризові умови, зумовлені заздалегідь визначеним колом надзвичайних обставин. Принагідно було встановлено і спеціальні обставину для звільнення від цивільно-правової відповідальності через запровадження мораторію на нарахування неустойки.

Нині ефективність такого підходу й потенційно вельми широке коло обставин, за яких він може виявитися затребуваним, віддзеркалюють подібні за змістом норми «антиковідного» законодавства. Передусім тут варто згадати норми Закону України № 691-20 від 16.06.2020 р. «Про внесення змін до Господарського кодексу України та Цивільного кодексу України щодо недопущення нарахування штрафних санкцій за кредитами (позиками) в період дії карантину, встановленого з метою запобігання поширенню на території України коронавірусної хвороби COVID-19». Натомість значимість розірвання договору як способу цивільно-правового захисту особливо наочно підкреслюють положення Закону України від 30.03.2020 р. № 540-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)».

Згідно з названим законом «Прикінцеві та перехідні положення» ЦК України було доповнено положеннями такого змісту.

По-перше, під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), строки, визначені ст.ст. 257, 258, 362, 559, 681, 728, 786, 1293 ЦК України, продовжуються на строк дії такого карантину.

Майже всі згадані в означених статтях ЦК України строки можуть бути охарактеризовані як строки захисту суб'єктивних цивільних прав (передусім йдеться про строки позовної давності), а тому мають розглядатися в загальному контексті функціонування механізму цивільно-правового захисту. При цьому серед всього розмаїття способів захисту цивільних прав та інтересів, цивільно-правових санкцій зокрема, природно виокремлюються дві групи. Адже частина зазначених правових засобів має виразно майновий характер, тоді як інші мають організаційно-правовий зміст. До перших належать різноманітні форми цивільно-правової відповідальності, реституційні заходи та примусове виконання обов'язку в натурі, а до других – визнання права, встановлення правовідносин, заходи оперативного впливу включно з відмовою від договору (навіть якщо виникнення

права на відмову від договору не зумовлено порушенням зобов'язання іншою його стороною), а також розірвання договору або зміна його умов, що здійснюються в юрисдикційному порядку.

Зазвичай певні строки позовної давності, якщо інше не впливає зі змісту конкретних норм та не суперечить суті відносин сторін, поширюються рівною мірою на випадки застосування обох видів окреслених заходів – і на майнові (приміром, відшкодування збитків), і на організаційні (зміна або розірвання договору). Яскравим прикладом цього є приписи ст. 681 ЦК України, згідно з якими до вимог у зв'язку з недоліками проданого товару незалежно від обраного позивачем способу захисту (загального або спеціального, встановленого нормами інституту купівлі-продажу) застосовується позовна давність в один рік.

Натомість той самий скорочений строк позовної давності у відносинах дарування природно охоплює винятково можливість реалізації права дарувальника на розірвання договору (ст. 728 ЦК України), а у відносинах найму стосується лише права на відшкодування збитків за наявності чітко визначених підстав (ст. 786 ЦК України), при тому, що низка норм інституту найму передбачає спеціальні підстави також і для розірвання договору цього виду.

Водночас певні застереження варто висловити щодо положень ст. 362 і ст. 559 ЦК України, оскільки в них закріплено поряд зі строками захисту (позовної давності – ст. 362 ЦК України) та припинення правовідносин (ст. 559 ЦК України) також і преклюзивні строки, пов'язані з існуванням та здійсненням переважного права співвласника у праві спільної часткової власності, а також права вимоги кредитора у відносинах поруки. Проте подекуди зазначені строки як суто регулятивного, так і виразно захисного спрямування є абсолютно нерозривними. Тому недивно, що в судовій практиці склалося позитивне ставлення до можливості застосування такого способу цивільно-правового захисту, як визнання поруки припиненою (див., наприклад, постанову Великої палати Верховного Суду від 04.07.2018 р. у справі № 310/11534/13-ц⁴⁸).

По-друге, в період здійснення в Україні заходів щодо запобігання виникненню і поширенню епідемій, пандемії коронавірусної хвороби (COVID-19) забороняється підвищення процентної ставки за кредитним договором. У такий спосіб законодавець обмежив свободу договору в частині реалізації прав відповідної фінансової установи як сторони – кредитодавця за договором зі змінюваною процентною ставкою. Крізь призму ст. 16 ЦК України це, знову таки, рівнозначно імперативній зміні правовідносин, оскільки впливає на їх зміст у частині задалегідь визначеного обсягу прав однієї із сторін. Своєю чергою одним з утілень

---

⁴⁸ Постанова Великої палати Верховного Суду від 04.07.2018 у справі № 310/11534/13-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75287282>.

цього способу захисту є зміна договору, внаслідок якої змінюється зміст договірної зобов'язання.

9. Відносини найму (оренди)

По-третє, з моменту встановлення карантину, введеного Постановою Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» (з наступними змінами і доповненнями), і до його завершення в установленому законом порядку наймач міг бути звільнений від плати за користування майном відповідно до ч. 6 ст. 762 ЦК України. Надалі зазначене положення змінювалося Законом України від 13.04.2020 р. № 553-IX «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» та Законом України від 16.06.2020 р. № 691-20 «Про внесення змін до Господарського кодексу України та Цивільного кодексу України щодо недопущення нарахування штрафних санкцій за кредитами (позиками) в період дії карантину, встановленого з метою запобігання поширенню на території України коронавірусної хвороби COVID-19».

Нині п. 14 розділу «Прикінцеві та перехідні положення» ЦК України має такий зміст (Н.В.: див. наскрізний авторський коментар у дужках після кожного абзацу нормативного тексту): «Установити, що з моменту встановлення карантину, введеного Постановою Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 11 березня 2020 року № 211 (із наступними змінами і доповненнями), і до його відміни (скасування) в установленому законом порядку, плата за користування нерухомим майном (його частиною) підлягає зменшенню за вимогою наймача, який здійснює підприємницьку діяльність із використанням цього майна, впродовж усього часу, коли майно не могло використовуватися в підприємницькій діяльності наймача в повному обсязі через запроваджені обмеження та (або) заборони.

(У такий спосіб законодавець відверто нехтує міркуваннями справедливого й відповідного засадам розумності розподілу ризиків між сторонами договору оренди, що втілений до того ж в суто імперативному приписі ч. 6 ст. 762 ЦК України – «наймач звільняється від плати за весь час, протягом якого майно не могло бути використане ним через обставини, за які він не відповідає». – В. П.)

У випадку, визначеному абзацом першим цього пункту, розмір плати за користування майном не може перевищувати сукупний (пропорційно до орендованої площі) обсяг витрат, які наймодавець здійснив або повинен буде здійснити за відповідний період для

внесення плати за землю, сплати податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, і сплати вартості комунальних послуг.

(Тут законодавець вочевидь знову дещо упереджено балансує інтереси сторін договору оренди, забезпечуючи відшкодування наймачем реальних збитків наймодавця, котрий в умовах пандемії найчастіше більше за свого контрагента зацікавлений у збереженні дії раніше укладених договорів. Натомість наймач скоріше був би заінтересований у наділленні його правом на односторонню відмову не тільки від безстрокового, а й від строкового договору оренди. Втім, вважаємо, що це не позбавляє заінтересовану сторону права подати позов про зміну або розірвання договору на підставі ст. 652 ЦК України. – *В. П.*)

Зазначені витрати покладаються на наймача як плата за користуванням майном за відповідний період пропорційно площі нерухомого майна, яку він наймає відповідно до договору, якщо договором не передбачений обов'язок наймача самостійно сплатити ці витрати повністю або частково.

(Тут, як і у попередньо прокоментованих нормах п. 14 розділу «Прикінцеві та перехідні положення» ЦК України, законодавець лишається вірним своїй лінії на пріоритетне забезпечення інтересів наймодавця, посилюючи його позицію легітимацією формально добровільної, втіленої в умовах договору, відмови наймача як від права, передбаченого ч. 4 ст. 762 ЦК України («наймач має право вимагати зменшення плати, якщо через обставини, за які він не відповідає, можливість користування майном істотно зменшилася»), так і від імперативно встановленої ч. 6 ст. 762 ЦК України правової гарантії. – *В. П.*)

Ця норма не поширюється на суб'єктів господарювання, які впродовж дії карантину фактично здійснювали діяльність із використанням цього майна у своїй господарській діяльності в повному обсязі, а також на договори найму майна, яке належить територіальній громаді.

(Останні положення п. 14 розділу «Прикінцеві та перехідні положення» виглядають найбільш суперечливими. З одного боку, психологічний контекст говорить про прагнення законодавця надати перевагу інтересам наймодавця за всіх можливих обставин, однак з іншого – об'єктивно наймач у відносинах з оренди комунального майна зберігає можливість повноцінного застосування норм, закріплених у частинах 4 і 6 ст. 762 ЦК України. – *В. П.*)».

Таким чином, спроба законодавчої адаптації механізму найму (оренди) до умов пандемії постає як демонстрація неприйнятності нехтування об'єктивними закономірностями правового регулювання тих або інших різновидів цивільних відносин і необхідності втілення у відповідних правовідносинах основоположних принципів

європейського приватного права та засад вітчизняного цивільного законодавства.

Нарешті, згідно з Законом України № 691-20 від 16.06.2020 р. «Про внесення змін до Господарського кодексу України та Цивільного кодексу України щодо недопущення нарахування штрафних санкцій за кредитами (позиками) у період дії карантину, встановленого з метою запобігання поширенню на території України коронавірусної хвороби COVID-19» розділ «Прикінцеві та перехідні положення» ЦК України було доповнено новим п. 15 такого змісту: «У разі прострочення позичальником у період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України на всій території України з метою запобігання поширенню на території України коронавірусної хвороби COVID-19, або/та у тридцятиденний строк після дня завершення дії такого карантину виконання грошового зобов'язання за договором, відповідно до якого позичальнику було надано кредит (позику) банком або іншим кредитором (позикодавцем), позичальник звільняється від обов'язків сплатити на користь кредитодавця (позикодавця) неустойку, штраф, пеню за таке прострочення».

Нормами цього пункту передбачено спеціальну підставу для звільнення від відповідальності винятково у формі стягнення неустойки, лише за порушення конкретного – позикового (кредитного) – зобов'язання впродовж відносно визначеного строку дії відповідного мораторію. Водночас згадку законодавцем про штраф і пеню нібито як про відмінні від неустойки та рівнозначні їй правові явища можна вважати таким собі недоліком юридичної техніки.

Проте повернемося до ч. 6 ст. 762 ЦК України, посилання на яку було виключено з «Прикінцевих та перехідних положень» ЦК України. Йдеться про норму, згідно з якою наймач звільняється від орендної плати за весь час, протягом якого майно не могло бути використане ним через обставини, за які він не відповідає. На нашу думку, за своїм змістом зазначена норма є нічим іншим, як одним із конкретизованих утілень загальної можливості вимагати зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин, якими сторони керувалися під час його укладання (ст. 652 ЦК України). Разом із тим формулювання ч. 6 ст. 762 ЦК України дає підстави говорити про запровадження окресленої зміни правовідносин найму не постійно, а на певний, відносно визначений строк (проте не зі скасувальною умовою).

Нагадаємо, що у п. 2 ч. 2 ст. 652 ЦК України по суті йдеться про такі передумови зміни або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин: а) розумне передбачення сторін договору, яке спирається на знання істотних для справи обставин і їх найбільш імовірний (за даних та обґрунтовано очікуваних у майбутньому умов) розвиток; б) спроможність суб'єкта, який виявляє належну турботливість та обачливість, визначити та вжити заходи, які може визначити і вжити задля усунення дії певних негативних чинників

звичайна розумна особа; в) здатність сторін договору до обґрунтованого врахування всіх наявних та ймовірних обставин, які можуть чи напевно будуть сприяти або перешкоджати досягненню бажаного результату (належному виконанню договору), тобто здатність до вмотивованого передбачення; г) здатність усвідомлювати й передбачати ризики, притаманні цій сфері діяльності, та зважати в процесі визначення своїх інтересів на договірний, звичайний або нормативно-правовий розподіл цих ризиків.

Отже, на перший план у процесі зміни або розірвання договору за наведених обставин виходить оцінка суб'єктивної сторони поведінки заінтересованої особи щодо розумно очікуваних від неї, належних у цій життєвій ситуації рівнів передбачення ймовірності настання певних надзвичайних обставин й ризику несення їх негативних наслідків. Загалом саме принцип добросовісності разом із міркуваннями розумності й справедливості визначає допустимість обмеження в зазначеній ситуації дії інших засад цивільно-правового регулювання – свободи договору й вільного волевиявлення учасників цивільних відносин, повною мірою реалізованих рід час укладення правочину, розірвання якого домагається позивач.

Відповідно, передбачуваність на час укладення договору нововиниклих перешкод для реалізації змісту наявного договірною зобов'язання усуває будь-які сумніви щодо повноцінності зустрічного волевиявлення сторін і необхідності збереження його юридичного значення. З цього погляду у постанові Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду (далі – КГСВС) від 27.02.2018 р. у справі № 910/5110/17 слушно наголошено, зокрема, на тому, що, укладаючи в умовах проведення антитерористичної операції договір про купівлю різниці перетоків електричної енергії з контрольованої на неконтрольовану частину території України, товариство з обмеженою відповідальністю розуміло і приймало на себе відповідний ризик, що впливав із фактичних обставин, оскільки зазначені в позовній заяві обставини не були непередбачуваними⁴⁹.

Разом із тим принципом справедливості (у сенсі розподілу існуючих ризиків між сторонами договору), розумності (в частині врахування ймовірності виникнення певних негативних чинників) та добросовісності (щодо належності усвідомлення і передбачення впливу об'єктивно наявних або ймовірних небезпек) не відповідає підхід, який уможливорює зміну або розірвання договорів через істотну зміну обставин суто економічного характеру, що вплинули на інтереси професійного комерсанта, суб'єкта господарської діяльності.

З цих міркувань важко погодитися з висновками КГСВС, який у своїй постанові від 26.04.2018 р. у справі № 927/762/17 виходив із того, що

---

⁴⁹ Постанова Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 27.02.2018 у справі № 910/5110/17. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72531634>.

позивач на момент укладання договору оренди землі не міг передбачити істотного збільшення витрат на виробництво цукру, зменшення обсягів сировини для виробництва, спричинених цими чинниками збитковості виробництва, консервації технологічного обладнання, наслідком чого стало фактичне невикористання орендованої земельної ділянки в підприємницькій діяльності позивача⁵⁰. На наше переконання, така оцінка навряд чи враховує справедливий розподіл комерційних ризиків за договором, стороною якого є саме суб'єкт підприємницької діяльності.

Так само можна стверджувати, що про існування зазначеної у п. 1 ч. 2 ст. 652 ЦК України умови не може йтися в разі укладення договору вже після перетворення на загальновідомий факт обставини, яка істотно ускладнює виконання договору порівняно зі звичайними умовами здійснення певного роду діяльності. Аналогічні наслідки матиме доведення контрагентом позивача того, що в останнього була реальна можливість передбачити певний розвиток подій внаслідок розумної оцінки загальновідомої або ексклюзивно доступної для нього інформації.

Під час застосування ст. 652 ЦК України не можна забувати про її зв'язок зі ст. 607 ЦК України – «зобов'язання припиняється неможливістю його виконання у зв'язку з обставиною, за яку жодна із сторін не відповідає». Тому, якщо виконання договору є об'єктивно неможливим, а не утрудненим, належним способом захисту буде не зміна або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин, а визнання зобов'язання припиненим з огляду на неможливість його виконання. Нарешті, та сама надзвичайна обставина може бути позбавлена істотного негативного впливу на виконання договору, не створюючи й неможливості його виконання, однак, набуваючи водночас ознаки невідворотності, вона може зумовити порушення договору й звільнення боржника від відповідальності внаслідок її кваліфікації як обставини непереборної сили.

У цьому зв'язку не можна обминути Закон України від 17.03.2020 р. № 530-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)», яким наведений у ст. 14-1 Закону України від 02.12.1997 р. № 671/97-ВР «Про торгово-промислові палати в Україні» примірний перелік імовірних обставин непереборної сили було доповнено згадкою про карантин, встановлений Кабінетом Міністрів України. Згідно з ч. 2 зазначеної статті, «форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами».

---

⁵⁰ Постанова Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 26.04.2018 у справі № 927/762/17. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73702444>.

За вітчизняним цивільним законодавством непереборна сила або зупиняє перебіг позовної давності (п. 1 ч. 1 ст. 263 ЦК України), або звільняє від цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язання (ч. 1 ст. 617 ЦК України) та абсолютних цивільних прав (ч. 5 ст. 1187, ч. 2 ст. 1209 ЦК України). Втім непереборна сила, зумовлюючи неможливість виконання грошового зобов'язання, не перешкоджає застосуванню (ч. 1 ст. 625 ЦК України).

На відміну від національного права України, ст. III.-3.104 DCFR⁵¹, ст. 7.1.7 Принципів UNIDROIT⁵² і ст. 79 Віденської конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 11.04.1980 р.⁵³ виокремлюють такі ознаки непереборної сили: знаходження цієї перешкоди до виконання зобов'язання поза контролем зобов'язаної особи; нерозумність очікувань щодо врахування цієї перешкоди під час укладення договору або наступного уникнення чи подолання цієї перешкоди або її наслідків; звільнення зобов'язаної сторони від відповідальності лише на період фактичної дії; а сторона, яка не виконує свого зобов'язання, має повідомити іншу сторону про перешкоду і про її вплив на її здатність здійснити виконання. Якщо це повідомлення не отримане іншою стороною протягом розумного строку після того, як про цю перешкоду стало чи мало стати відомо боржникові, він нестиме відповідальність за збитки, які є результатом того, що таке повідомлення не було отримане.

Втім, притаманний вітчизняному законодавству підхід до визначення непереборної сили та її наслідків значною мірою суперечить наведеним положенням. Причому такий стан речей значною мірою зумовлений неприпустимою фрагментарністю правового регулювання в означеній сфері. Адже ЦК України по суті взагалі не дає дійсно змістовного, розгорнутого, визначення непереборної сили як обставини, що звільняє від відповідальності, не акцентує на суто зовнішній природі зазначеного чинника щодо власної поведінки учасника цивільних відносин, ігнорує можливість нехтування вимогами добросовісності за наявності в особи певних відомостей, достатніх для формування достовірного передбачення щодо виникнення у майбутньому або фактичного існування на момент укладання договору перешкод, які унеможливають виконання її обов'язків, не покладає на боржника конкретних обов'язків щодо інформаційної співпраці з кредитором із метою мінімізації ймовірних втрат останнього, не містить застереження

---

⁵¹ Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). URL: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/2009_02_DCFR_OutlineEdition.pdf.

⁵² Unidroit principles 2010. URL: <http://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-2010/404-chapter-7-non-performance-section-1-non-performance-in-general/1050-article-7-1-7-force-majeure>.

⁵³ Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів dsl 11.04.1980. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995003#Text>.

щодо можливості як повного, так і тимчасового та часткового припинення зобов'язання, порушеного внаслідок дії непереборної сили, залишає прогалину в частині визначення можливості застосовувати такі способи захисту цивільних прав та інтересів договірної сторони, як відмова від договору (його зміна чи розірвання) та застосування до боржника, який прострочив виконання, певних заходів цивільно-правової відповідальності (зокрема у вигляді стягнення передбачених ст. 625 ЦК України інфляційних втрат та процентів річних).

ВИСНОВКИ

На підставі вищевикладеного можна дійти таких висновків.

1. У контексті зміни або розірвання договору надзвичайні обставини на кшталт збройного конфлікту або пандемії, що створюють кризові умови для виконання договірних зобов'язання, постають як підстава для зміни або припинення правовідносин через неможливість або надзвичайну ускладненість реалізації їх змісту, проте лише за умов позитивного встановлення в судовому порядку факту додержання стандартів добросовісності й розумності в поведінці заінтересованої особи, а також врахування справедливого розподілу ризиків виникнення відповідних надзвичайних обставин.

2. У темпоральному вимірі й залежно від фактичних підстав для розірвання договору на відносини із застосування цього способу захисту цивільних прав та інтересів можуть поширюватися загальний або спеціальний строки позовної давності, а охоплене відповідним строком право на розірвання договору може поставати або як один із низки доступних способів цивільно-правового захисту, або як винятково допустимий спосіб захисту, або як неналежний захисний захід (чи спосіб захисту, на який не поширюється той чи інший строк позовної давності, передбачений для решти способів захисту, що можуть бути застосовані при аналогічних порушеннях тих самих договірних відносин).

3. Наявність істотного або навіть вирішального впливу певної кризової ситуації (надзвичайної обставини) на перебіг договірних правовідносин може зумовлювати відмінні правові наслідки залежно від застосованого заінтересованою особою способу захисту: зміну або розірвання договору, визнання договірних зобов'язання припиненим (у тому числі через неможливість його виконання, за яку жодна із сторін не відповідає), звільнення від цивільно-правової відповідальності у зв'язку з дією обставин непереборної сили.

4. Спроба законодавчої адаптації механізму найму (оренди) до умов пандемії суперечить суті відносин найму (оренди) і принципу справедливості, оскільки положення п. 14 розділу «Прикінцеві та перехідні положення» видають прагнення законодавця надати перевагу інтересам наймодавця за всіх можливих обставин. Зокрема, йдеться про легітимацію формально добровільної, втіленої в умовах договору,

відмови наймача як від права, передбаченого ч. 4 ст. 762 ЦК України («наймач має право вимагати зменшення плати, якщо через обставини, за які він не відповідає, можливість користування майном істотно зменшилася»), так і від імперативно встановленої ч. 6 ст. 762 ЦК України правової гарантії – правила, відповідно до якого наймач звільняється від плати за весь час, протягом якого майно не могло бути використане ним через обставини, за які він не відповідає.

5. В умовах пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 простежується увиразнення об'єктивних закономірностей щодо формування міжгалузевих правових механізмів захисту цивільних прав пацієнтів, що поєднують суміжний інструментарій матеріальних галузей публічного і приватного права, цивільно-правової відповідальності та страхування (у межах як цивільних правовідносин, так і відносин загальнообов'язкового соціального страхування), кримінальної, адміністративної та цивільної юстиції, а також різноманітних процедур позасудового вирішення спорів.

6. На відміну від Програми компенсації без вини COVAX, національний правовий механізм, встановлений постановою Кабінету Міністрів України від 31.03.2021 р. № 371 «Деякі питання державної компенсації шкоди, пов'язаної з ускладненнями, що можуть виникнути після вакцинації від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2», не охоплює таких юридично значимих аспектів правового захисту потерпілих осіб, як представництво інтересів потерпілої особи, широке коло істотних виявів шкоди, що може бути спричинена вакцинацією (відповідний перелік не можна обмежувати лише такими обставинами, як смерть фізичної особи або її інвалідність), закріплення надійного стандарту встановлення причинно-наслідкового зв'язку (такого, наприклад, як стандарт найімовірнішої причини згідно з Програмою компенсації без вини COVAX), адміністративна процедура апеляційного оскарження рішення уповноваженого органу, можливість правонаступництва (у тому числі процесуального) щодо вимог померлого пацієнта, порядок обміну конфіденційною інформацією про пацієнта, врахування правових наслідків недобросовісних дій заявників (щодо отримання компенсації) і третіх осіб.

7. Поряд із провайдерами медичних послуг суб'єктами цивільно-правової відповідальності за заподіяння шкоди у сфері медичного обслуговування можуть поставати також і спеціально уповноважені органи державної влади. При цьому слід зважати на об'єктивний (із виключенням вини зі складу умов відповідальності) характер обов'язків боржників за відповідними деліктними зобов'язаннями.

8. Універсальна модель цивільно-правової відповідальності провайдерів медичних послуг постає у формі багатofункціонального правового комплексу, до якого доцільно включити: 1) встановлені законом форми примусового (в порядку цивільного, адміністративного

або кримінального судочинства) чи добровільного з боку боржника (позасудового) виконання його обов'язку з відшкодування завданої пацієнтові шкоди, а також можливість її відшкодування повністю або частково (із субсидіарним застосуванням деліктної відповідальності) за рахунок страхових або інших подібних фондів публічного чи приватного характеру; 2) визначення самостійними й водночас симбіотичними підставами цивільно-правової відповідальності провайдерів медичних послуг як завдання майнової та немайнової шкоди, так і сам факт порушення права особи; 3) позитивне закріплення загального переліку умов такого роду відповідальності, зокрема з можливим виключенням вз них вини, з паралельним визначенням тягаря і стандартів доказування щодо кожної з них; 4) норми про позовну давність та строки здійснення права на звернення за виплатою страхових сум; 5) можливість застосування договірної й позадоговірної, часткової, солідарної, субсидіарної, регресної, обмеженої або, у виняткових випадках, навіть підвищеної за розміром відповідальності у вигляді компенсації майнової та моральної шкоди; 6) закріплення як загального правила прямої відповідальності провайдерів медичних послуг за дії їх персоналу незалежно від його фахових ознак; 7) законодавче або договірне (із запобіжниками щодо ймовірного зловживання з боку професіоналів у сфері охорони здоров'я) закріплення обставин, що спричиняють звільнення від цивільно-правової відповідальності або її зменшення – насамперед з огляду на зустрічну вину пацієнта.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються актуальні проблеми забезпечення ефективності цивільно-правового захисту учасників особистих немайнових і майнових відносин в умовах пандемії коронавірусної хвороби COVID-19. Особлива увага приділена питанням цивільно-правової відповідальності провайдерів медичних послуг за заподіяння шкоди життю і здоров'ю пацієнтів. Висловлена позиція щодо закономірного переважання в цій сфері підстав для застосування деліктної відповідальності у формі відшкодування моральної та майнової шкоди без урахування вини правопорушника, оскільки йдеться про порушення відповідними професіоналами абсолютних прав фізичної особи.

У контексті вакцинації проти COVID-19 зіставлено міжнародний та національний механізми виплати компенсацій за заподіяння шкоди, асоційованої з введенням вакцини. Розглядаються національні та зарубіжні підходи до формування багатofункціонального правового комплексу цивільно-правової відповідальності у сфері охорони здоров'я.

Піддано критиці реалізацію нині втіленої в чинному законодавстві України спроби адаптації механізму найму (оренди) до умов пандемії,

оскільки окремі із запроваджених новел суперечать суті відносин найму (оренди) і принципу справедливості.

Наголошено на тому, що в договірних відносинах наявність істотного або навіть вирішального впливу певної кризової ситуації (надзвичайної обставини) на перебіг договірних правовідносин може зумовлювати відмінні правові наслідки залежно від застосованого заінтересованою особою способу захисту: зміну або розірвання договору, визнання договірного зобов'язання припиненим (у тому числі через неможливість його виконання, за яку жодна із сторін не відповідає), звільнення від цивільно-правової відповідальності у зв'язку з дією обставин непереборної сили.

ЛІТЕРАТУРА

1. Note of the UNIDROIT Secretariat on the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts and the COVID-19 Health Crisis. URL: <https://www.unidroit.org/covid-19/586-covid-19/2891-covid-19-secretariat-notes>.

2. Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 04.03.2020 р. у справі № 641/3547/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88337631>.

3. Герц А.А. Договірні зобов'язання у сфері надання медичних послуг : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2016. С. 371, 181. URL: http://idpnan.org.ua/files/gerts-a.a.-dogovirni-zobov_yazannya-u-sferi-nadannya-medichnih-poslug-_d_.pdf; URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3307/Buletsa_S_B_disertatsiya.pdf?sequence=14&isAllowed=y.

4. Булеца С.Б. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності: теоретичні та практичні проблеми : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2016. С. 16, 343–344.

5. Постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 27.02.2019 р. у справі № 755/2545/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81020404>.

6. The Development of Medical Liability / Ewoud Hondius (ed.). Cambridge : Cambridge University Press, 2014. P. 71, 113, 174.

7. Malpractice and professional liability of medical personnel / Silviu Pituru, Simona Vlădăreanu, Silviu Păun, Andrei Nanu. Farmacia. 2015. Vol. 63. № 2. P. 318–324.

8. Tort Law Desk Reference: A Fifty-State Compendium. 2020 Edition / Morton F. Daller, Nicholas G. Daller (eds). New York : Wolters Kluwer, 2019. P. 602.

9. Strict Liability Versus Negligence / Hans-Bernd Schäfer, Frank Müller-Langer. German Working Papers in Law and Economics. 2008. Paper 5. P. 1–33.

10. Ebert Ina. Tort law and insurance. *Comparative Tort Law: Global Perspectives* / Mauro Bussani, Anthony J. Sebok (eds). Cheltenham, UK ; Northampton, USA : Edward Elgar Publishing, 2015. P. 149.

11. Ondřej Dostál. Medical Liability in Czech Republic. *Medical Liability in Europe: A Comparison of Selected Jurisdictions* / Bernhard A. Koch (ed). Berlin ; Boston : Walter de Gruyter, 2011. P. 106–107.

12. Damages Caps in Medical Malpractice Cases / Leonard J. Nelson III, Michael A. Morrissey, Meredith L. Kilgore. *The Milbank Quarterly*. 2007. Vol. 85(2). P. 259–286.

13. Catherine M. Sharkey. Unintended Consequences of Medical Malpractice. *Ney York University Law Review*. 2005. Vol. 80. № 2. P. 399.

14. Peter Kovac. Medical Malpractice in Slovakia. *CEE Legal Matters*. 2019. Issue 6. P. 66.

15. Principles of European Tort Law. URL: <http://www.egt.org>.

16. In defense of tort law / Thomas H. Koenig, Michael L. Rustad. New York : New York Univ. Press, 2003. P. 1–3.

17. Patients' Rights, Medical Error and Harmonisation of Compensation Mechanisms in Europe / Kenneth Watson, Rob Kottenhagen. *European Journal of health law*. 2018. № 25. P. 1–23.

18. Garattini L., Padula A. Defensive medicine in Europe: a «full circle»? *The European Journal of Health Economics*. 2020. Vol. 21. P. 477–482.

19. Medical Liability and Patient Law in Germany: Main Features with Particular Focus on Treatments in the Field of Interventional Radiology / S.A. Sommer, R. Geissler, U. Stampfl, M.B. Wolf, B.A. Radeleff, G.M. Richter, H.-U. Kauczor, P.L. Pereira, C.M. Sommer. *RöFo – Fortschritte auf dem Gebiet der Röntgenstrahlen und der bildgebenden Verfahren*. Stuttgart ; New York : Georg Thieme Verlag KG, 2016. Vol.188. Issue 4. P. 353–358.

20. WMA Statement on Medical Liability Reform : adopted by the 56th WMA General Assembly, Santiago, Chile, October 2005 and reaffirmed by the 200th WMA Council Session, Oslo, Norway, April 2015. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-statement-on-medical-liability-reform/>.

21. Alvydas Pauliukevičius. Medical Responsibility and Liability in Lithuania, Latvia and Estonia. *Malpractice and Medical Liability: European State of the Art and Guidelines* / Santo Davide Ferrara (ed.). Heidelberg ; New York ; London ; Dordrecht. Springer, 2013. P. 239.

22. Moral Damages – European Legal Comparison / Ulrich Werwigk. URL: <http://www.xprimm.ro/download/cna-2013/Ulrich-WERWIGK.pdf>.

23. Just satisfaction claims (Practice direction issued by the President of the Court in accordance with Rule 32 of the Rules of Court on 28 March 2007). URL: http://www.echr.coe.int/Documents/PD_satisfaction_claims_ENG.pdf.

24. Ewa Bagińska. Poland: Developments in Personal Injury Law in Poland: Shaping the Compensatory Function of Tort Law. *Journal of Civil*

Law Studies. 2015. Vol. 8. P. 336. URL: <https://digitalcommons.law.lsu.edu/jcls/vol8/iss1/17/>.

25. Guide on Article 13 of the Convention – Right to an effective remedy. Council of Europe / European Court of Human Rights, 2020. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_13_ENG.pdf. P. 31.

26. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Outline Edition. Munich : Sellier, 2009. P. 60–99. URL: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/2009_02_DCFR_OutlineEdition.pdf.

27. European tort law / Cees van Dam. Oxford, U.K. : Oxford University Press, 2013. P. 365–366.

28. The Recovery of Non-Pecuniary Loss in European Contract Law / Vernon V. Palmer (ed.). Cambridge : Cambridge University Press, 2015. P. 170.

29. Rianka Rijnhout Jessy M. Emaus. Damages in Wrongful Death Cases in the Light of European Human Rights Law: Towards a Rights-Based Approach to the Law of Damages. *Utrecht Law Review*. 2014. Vol. 10. Issue 3. P. 91–106.

30. Дроздова О.В. Цивільно-правовий захист прав пацієнтів в контексті практики Європейського суду з прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2017. С. 15.

31. Миронова Г.А. Приватноправове регулювання особистих немайнових відносин у сфері надання медичної допомоги : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2020. С. 68, 96, 98, 139.

32. COVAX No-Fault Compensation Program for AMC Eligible Economies. URL: <https://covaxclaims.com/program-protocol/>.

33. Bernhard A. Koch. Medical Malpractice in Austria. Medical Malpractice and Compensation in Global Perspective / Ken Oliphant, Richard W. Wright (eds). Berlin ; Boston : Walter de Gruyter, 2013. P. 31.

34. Medical Liability in Europe: A Comparison of Selected Jurisdictions / Bernhard A. Koch (ed.). Berlin ; Boston : Walter de Gruyter, 2011. P. 17, 184–185, 299, 455, 532.

35. Philosophical Foundations of Medical Law. Andelka M. Phillips, Thana C. de Campos, Jonathan Herring. Oxford : Oxford University Press, 2019. P. 41.

36. Kinga Wączyk-Rozwadowska. Medical Malpractice and Compensation in Poland. *Chicago-Kent Law Review*. 2011. Vol. 86. Issue 3. P. 1220–1221.

37. Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. С. 78–80.

38. Лісничка О.М. Цивільно-правовий захист прав пацієнтів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. С. 9, 123–125.

39. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : АртЕк, 2020. С. 35.

40. Digest of European Tort Law. Vol. 2: Essential Cases on Damage. Benedict Winiger, Helmut Koziol, Bernhard A. Koch, Reinhard Zimmermann (eds). Berlin ; Boston : Walter de Gruyter, 2011. P. 1098–1100.

41. Edward Ian Hyslop. European Causation in Tort Law: a Comparative Study with emphasis on Medical Law in the United Kingdom, Germany and France and Luxembourg : a thesis submitted for a degree of PhD in law of the University of Luxembourg. University of Luxembourg, 2015. URL: <https://orbilu.uni.lu/handle/10993/22505>.

42. Giovanni Comandé. Italy. In International Encyclopaedia of Laws: Medical Law edited by Herman. Alphen aan den Rijn : Kluwer Law International, 2014. P. 161.

43. Ondřej Dostál. Medical Liability in Czech Republic. Medical Liability in Europe: A Comparison of Selected Jurisdictions / Bernhard A. Koch (ed.). Walter de Gruyter, 2011. P. 115.

44. Постанова Великої палати Верховного Суду від 04.07.2018 р. у справі № 310/11534/13-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75287282>.

45. Постанова Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 27.02.2018 у справі № 910/5110/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72531634>.

46. Постанова Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 26.04.2018 у справі № 927/762/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73702444>.

47. Unidroit principles 2010. URL: <http://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-2010/404-chapter-7-non-performance-section-1-non-performance-in-general/1050-article-7-1-7-force-majeure>.

48. Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11.04.1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003#Text.

**Information about the author:
Prymak Volodymyr Dmytrovych,**

Dr. Sc. (Law),

Professor of the Department of International, Civil and Commercial Law
Kyiv National University of Trade and Economics
19, Kyoto str., Kyiv, 02156, Ukraine,

Leading Researcher of the Department of International Private
and Comparative Law

Academician F. H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law
and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
23-a, Rayevsky str., Kyiv, 01042, Ukraine